

WMSKA

PERS
DOSSIER

WMSKA

IS STOUT.

IS DWARS.

IS SPEELS.

IS VEELZIJDIG.

IS PURE MAGIE.

IS UITNODIGEND.

HET SCHOONSTE GEVOEL

INHOUD

HET KMSKA	4
HET MASTERPLAN	6
DE COLLECTIE	17
TENTOONSTELLINGEN EN BRUIKLENEN	23
HET RESTAURATIEATELIER	33
PUBLICATIES 2018-2022	37
ONDERZOEKSPROJECTEN 2018-2023	45
ARTISTS IN RESIDENCE	48
DE SCHOONSTE HONDERD	52
BIJLAGEN	54

HET

KMSKA

MISSIE

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) beheert een topcollectie beeldende kunst uit de Zuidelijke Nederlanden van de 14de tot de 20ste eeuw, aangevuld met internationale topstukken.

In de grandeur van een inspirerend historisch gebouw maken we deze kunsttraditie toegankelijk voor een breed publiek. We delen onze kennis op mensenmaat, met verhalen die verwonderen, verrijken en verbinden.

HET KMSKA VERWONDERT.

Binnen tradities zoeken we vernieuwing. Zo verwonderen we. Dagen we uit tot (zelf)reflectie. Dat houdt ons erfgoed actueel en relevant.

HET KMSKA VERRIJKT.

Met onze inspirerende werking verrijken we onze bezoekers. In dialoog met hen, groeien wij.

HET KMSKA VERBINDT.

We zijn een plek van ontmoeting. We verbinden mensen over generaties en culturen heen.

VISIE

Het KMSKA wil een museum zijn van Europese topklasse.

We zetten in op kwalitatieve vrijetijdsbeleving. Daarbij koesteren we tradities en spelen we in op nieuwe tendensen. We geven de klassieke museumervaring een extra dimensie via tentoonstellingen met een 'must see'-signatuur. Hiervoor benaderen we onze collectie multidisciplinair. We zijn gastvrij en geven vorm aan een warme plek die emoties opwekt.

We maken het KMSKA bekend als hét expertisecentrum voor Ensor. We bouwen onze leidende positie uit door verder in te zetten op materiaaltechnisch onderzoek, documentatie en kennisdeling. In het onderzoek rond Rubens zijn we een spil, samen met Antwerpse partners.

We zijn een enthousiast en professioneel team, en dragen dit uit naar onze bezoekers, partners, overheid en andere musea. We staan open om bij te leren. We betrekken ons publiek actief bij onze werking.

HET

MASTERPLAN

1. CONCEPT MASTERPLAN

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMKA) sloot in 2011 voor een allesomvattende renovatie, gegoten in een masterplan. Vier patio's of binnenkoeren van het bestaande gebouw zijn omgebouwd tot een nieuw museumvolume. Bezoekers kunnen opnieuw de oorspronkelijke route in het bestaande gebouw volgen, terwijl ze door de gerestaureerde statige museumzalen lopen. Het architectonisch concept van KAAN Architecten neemt de bezoeker mee op een avontuurlijke reis langs twee werelden in één museum, twee contrasterende en converserende musea. Avontuurlijk, want onvoorspelbaar. Tegelijk altijd in evenwicht, en bovenal ten dienste van de KMSKA-collectie.

Niet alleen de binnenkant van het museum ondergaat een metamorfose. Met een gerestaureerde gevel – inclusief een nieuwe mozaïek bij de inkom – en de inrichting van een echte museumtuin staat een bezoek aan het museum garant voor een totaalbeleving.

HET MUSEUMGEBOUW IS:

- belevingsruimte
- bibliotheek met leeszaal
- bookshop
- depot
- Grand Café
- interactieve informatiezone
- kantoren
- koffiebar
- museumatelier
- museumtuin
- restauratieatelier
- tentoonstellingszalen
- twee werelden in één

ASPECTEN

RENOVATIE	herstellen en aanpassen van het gebouw aan de noden van de tijd
RESTAURATIE	herstellen in de oorspronkelijke staat met traditionele materialen en technieken
NIEUWBOUW	binnen de muren van een monument, een inbreiding
ASBESTSANERING	wegnemen van alle asbest
ARCHEOLOGIE	gedeeltelijke opgraving en documentatie van bastion Hernandez uit de 16de eeuw onder de museumtuin en onder het museum
TUINONTWERP	heraanleg van de tuin

2. FASE 1

BOUW INTERN DEPOT

Voor de sluiting van het museum zat de collectie verspreid over zeven depots. Onder andere de oorspronkelijke bomvrije bunker en de atoomkluis uit de Koude Oorlog ruimden plaats. De afbraak hiervan was een huzarenwerk voor aannemergroep Artes. De pneumatische hamer moest 1.350 ton beton en 81 ton staal overwinnen.

Het nieuwe depot van het KMSKA heeft 3.660 m² aan schilderijenrekken over twee verdiepingen. De ruimte is stof- en trillingsvrij en pronkt met een hypermoderne klimaatregeling. Ideaal om de waardevolle collectie – inclusief de kolossale altaarstukken van Rubens – veilig te bewaren. Het depot herbergt zo'n 1.300 kunstwerken die gedurende de renovatiewerkzaamheden niet in bruikleen gegeven worden voor tentoonstellingen, of die te kwetsbaar of te groot zijn om verhuisd te worden. De realisatie van het depot was een eerste mijlpaal binnen het masterplan.

- INTERN KUNSTDEPOT**
- + De oplevering van het depot is de eerste concrete realisatie van het Masterplan
  - + Kunstwerken die tijdens de werken niet als bruikleen reizen, te groot of te kwetsbaar zijn om te verhuizen vinden hier een veilige thuishaven
  - + Het 'state of the art' kunstdepot voldoet aan alle internationale standaarden op gebied van veiligheid en klimaatbeheersing

ANDERE WERKEN

Deze eerste fase van het masterplan maakt de originele looproute uit 1890 opnieuw vrij. Daarmee komt een einde aan de versnippering die er in de loop der jaren in het museum is ontstaan. Verschillende tentoonstellingszalen hadden in de loop van jaren noodgedwongen nieuwe functies gekregen als depot, restauratieatelier of kantoor, waardoor ze ontoegankelijk werden voor het publiek en er minder plek was voor kunst. Enkele originele zuilen verschenen van achter een valse wand bij de breekwerken. Tijdens de werken werd duidelijk hoeveel asbest in het gebouw zat, met een intensieve asbestsanering tot gevolg.

3. FASE 2

BOUW VAN NIEUWE MUSEUMVOLUMES

Geen klassieke uitbreiding in de vorm van een annex buiten het oorspronkelijke museumgebouw voor het KMSKA. KAAAN Architecten kiest resoluut een inbreiding in de vorm van tien hedendaagse zalen op de plek waar vier patio's zaten, goed voor 40% meer exporuimte. Hoofdaannemer groep ARTES bouwt deze zalen als autonome entiteit in het hart van het gebouw. In de nieuwe zalen regeert asymmetrie: waarbij hoogte, volume, lichtinval variëren. De ruimten zijn sterk verticaal georiënteerd en zorgen om elke hoek voor een verrassing. Het vormt een boeiend contrast met de symmetrie van het klassieke gebouw. Het nieuwe museum zal niet te zien zijn vanuit het oude, en andersom. Het gaat om twee verschillende werelden in één gebouw.

Een rechtdoorgaande trap, of *stairway to heaven*, verbindt de nieuwe zalen op de eerste verdieping met die op de bovenste verdieping. Die bovenste laag steunt als een tafelblad op de vier poten van de patio's. Op een tussenverdieping creëerde KAAAN Architecten donkere kabinetten in een intens nachtblauw, bedoeld voor de meer kwetsbare kunst in de collectie zoals etsen, tekeningen, schetsen en kleinsculptuur. Ze worden gedempt belicht door de vides.

ZES PATIO'S OF HISTORISCHE BINNENKOEREN	<ul style="list-style-type: none"> + vier patio's zorgen voor extra museumruimte, de twee andere zijn techniektorens, bovendaks verbonden + basis is een stalen geraamte van 1 000 000 kg staal + de inbreiding is niet zichtbaar aan de buitenzijde door de insluiting van gevels + wit is dé kleur in het nieuwe museum, van vloer tot dak, behalve in de blauwe kabinetten voor kwetsbare kunst + de zalen hebben geen uitgesproken materiële identiteit
STAIRWAY TO HEAVEN	<ul style="list-style-type: none"> + hoogteverschil van 22 m + lengte trap = 37 lopende meter + 98 treden (140 kg) en 5 bordes/tussenplateaus (920 kg) = 103 treden + witte gepolijste prefab betonnen traptreden + de trappen zijn verankerd met achterliggende staalconstructie
NIEUW DAK	<ul style="list-style-type: none"> + dakafwerking in witte PVC + 198 driehoekige, drie-dimensionale dakkoepels verspreiden noorderlicht over alle zalen van het nieuwe museum + samen met de geïntegreerde kunstverlichting verzachten de dakkoepels het daglicht en compenseren ze het gebrek aan seizoensgebonden lichtinval
VIER GROTE VIDES OF LICHTVALLEN	zorgen voor natuurlijke lichtinval over alle lagen van het nieuwe museum, tot 23 meter onder het dak.
HOOGGLANS GIETVLOEREN	dragen bij aan de (oogverblindende) beleving in de nieuwe zalen.
SUBTIELE MARMEREN VLAKKEN	werden toegevoegd waar de nieuwe zalen de solide massa van het originele gebouw doorsnijden. Het zijn visuele knipoogjes naar dat originele gebouw.
KLIMAATINSTALLATIE	<ul style="list-style-type: none"> + nieuw klimaatsysteem + vloerverwarming + moet een jaar proefdraaien om alle seizoenen te doorlopen

RESTAURATIE MUSEUM

Met een gerenoveerd dak met lichtstraat en zonnewering, splinternieuwe technische installaties en groots opgefriste zalen gaat de restauratie van het 19de-eeuwse museum verder dan een likje verf. Deze ingrijpende werken moeten het eeuwenoude gebouw toekomstbestendig maken.

Het respect voor het 19de-eeuwse concept van de architecten Jan Jacob Winders en Frans Van Dijk zit diep bij KAAAN Architecten. De maximale herstelling van dit concept, is één van de belangrijkste pijlers binnen de opmaak van hun Masterplan. KAAAN Architecten wil het gebouw in de eerste plaats zijn oorspronkelijke grandeur teruggeven. Dat betekent renovatie, restauratie én het restaureren van de originele rondgang. Zo kan de bezoeker opnieuw voluit flaneren langs een opeenvolging van tentoonstellingszalen in antiekrood, olijfgroen en Pompejaans rood met hoge zuilen en gipsen plafondornamenten. Het kleurenpalet refereert aan de originele kleuren in het museum. De eregalerij van het museum, de Rubenszaal en de Van Dyckzaal, krijgen nog gouddecoratie op de sierlijsten. Historisch pleisterwerk, schrijnwerk en parketvloeren werden maximaal gered en zorgvuldig opgeknapt.

Het KMSKA werd ontworpen als daglichtmuseum, en zal dat meer dan ooit zijn. De toevloed aan licht is net wat de twee delen verenigt. Ramen en lichtstraten halen het licht binnen in de oorspronkelijke zalen, de 198 dakkoepels in het nieuwe volume.

HISTORISCHE MUSEUMZALEN	<ul style="list-style-type: none"> + sanering asbest + historisch pleisterwerk, schrijnwerk en parketvloeren werden maximaal gered en zorgvuldig opgeknapt + herstelling beschadigde sierlijsten naar oorspronkelijk model + alle plafonds kregen één uniforme kleur, de muurtinten variëren in functie van de ruimte: van Pompejaans rood, antiekrood tot olijfgroen + de Rubens- en de van Dyck-zaal krijgen gouddecoratie op de sierlijsten. + de wand tussen de Rubenszaal en de Van Dyckzaal werd verschoven om een brugverbinding te maken tussen de blauwe kabinetten en de nieuwe museumzalen. + de oorspronkelijke stoffen zitbanken werden gerestaureerd, of opnieuw gemaakt. Net als voorheen camoufleren ze de (gerestaureerde) verwarmingselementen.
TECHNIEK	<ul style="list-style-type: none"> + twee techniektorens + een techniekverdieping + vochtige en droge lucht wordt in de techniektorens in de juiste verhouding gemengd vooraleer ze de tentoonstellingszalen ingaan + techniekverdieping van waaruit o.a. alle luchtkanalen naar boven en onder vertrekken
KLIMAATINSTALLATIE	<ul style="list-style-type: none"> + slim systeem van klimaatconditionering. + verdringingslucht komt via de kroonlijst naar beneden omdat ze kouder is dan de omgevingstemperatuur. + radiatoren in het midden warmen de lucht op en doen hem terug stijgen. + extractie boven aan het velum + moet een jaar proefdraaien om alle seizoenen te doorlopen
PIVOTERENDE WAND	<ul style="list-style-type: none"> + een draaiende wand van 5,5 bij 9 meter op de eerste verdieping verbetert samen met een nieuwe lift de logistiek rondom grote kunstwerken
DAK	<ul style="list-style-type: none"> + vernieuwing van het koper, dat evolueert van koperkleurig, naar bruin tot groen binnen 5 tot 10 jaar + lichtstraten in zeer helder glas creëert een optimale lichtinval boven de zalen + nieuwe zonnewering, te sluiten bij fel zonlicht

GEVEL

De tijd teisterde de buitenzijde van het museum. De gevels verzonken in dof grijs, de mozaïeken kregen het zwaar te verduren. PERSPECTIV architecten startte in oktober 2016 met de volledige prospectie van het gebouw. Aannemer Artes Woudenberg begint in 2018 met de renovatie van de zuidgevel, zijde Beeldhouwersstraat. Daarna volgen de noord- en westgevels, om te eindigen met de oostgevel aan de achterzijde van het gebouw. Het team werkt zes maanden aan elke gevel. Na een minutieuze restauratie herwonnen de gevels opnieuw hun bedoelde schakeringen van roze, geel, oranje, grijs en blauw.

In nauw overleg met de museumrestauratoren pakt het gevelteam ook alle gevelsculpturen en friezen aan. De gebruikte Euvillesteen is niet van topkwaliteit waardoor veel beelden er van dichtbij behoorlijk verweerd uitzien. De beelden kregen een consolidatiebehandeling die hun toestand stabiliseert en hun degradatie vertraagt.

De iconische 'paardjes' op het dak vergen een heel gespecialiseerde aanpak. Vooral de vleugels van de engelen vangen veel wind(druk) en waren gaan scheuren. Metafose restaureert zo veel mogelijk ter plaatse, al moeten de restauratoren sommige onderdelen, zoals een hoofd, ook demonteren voor een behandeling in het eigen atelier.

GEVEL KMSKA	<ul style="list-style-type: none"> + 10.000m² + uitgevoerd in een waaier van gesteenten, in verschillende kleuren, met materiaaleigen noden voor reiniging en restauratie. + vooral de voorgevel heeft schakeringen van roze, geel, oranje, grijs en blauw. + de pompejaans rode verf tegen de muur van de loggia zorgt voor een verhoogd contrast. + hoofdsteen: kalkhoudende zandsteen uit Gobertange, + beelden: lichtroze Euvillesteen uit Noord-Frankrijk + sokkels: baksteen bekleed met blauwe arduin + gevelloggia: gespikkelde conglomeraatsteen uit Brèche de Waulsort
WESTGEVEL OF VOORGEVEL	<ul style="list-style-type: none"> + bevat de meeste decoratie-elementen en vergde het meeste werk + een loggia ter breedte van het gebouw, toegankelijk vanaf de tweede verdieping, met zuilen en portretbustes. + zuilen met ingewikkelde kapitelen + polychrome plafondcassettes met bladgoud + brede trappenpartij + grote beeldensokkels
SCULPTUREN	<ul style="list-style-type: none"> + friezen, bustes, borstbeelden, medaillons en andere sculpturen gemaakt tussen 1891 en 1896 door 22 beeldhouwers + in poreuze Euvillesteen + krijgen consolidatiebehandeling om verdere aftakeling te vertragen
DE TRIOMF VAN DE SCHONE KUNSTEN	<ul style="list-style-type: none"> + van Thomas Vinçotte, in koperen platen bevestigd aan een ijzeren binnenkader. Het meeste werk ging naar de behandeling van het ijzerwerk. + de beelden zijn tegelijk ruw uitgevoerd, want enkel te zien van beneden, en toch met zin voor detail. De vachten van de paarden zijn uitgewerkt met duizenden kleine haartjes. + ter plaatse gerestaureerd en delen in atelier van Metafose na demontage

EEN NIEUWE KUNSTMOZAÏEK

Eind 19de eeuw is mozaïek opnieuw 'hip'. De oorspronkelijke architecten van het KMSKA, Jan Jacques Winders en Frans Van Dijk laten overal in het museum mozaïekvloeren leggen. De gebroeders Filippo en Angelo Pellarin, mozaïekspecialisten uit Sequals, Noord-Italië leggen in 1890 alle mozaïekvloeren in het gebouw.

De mozaïek die boven aan de trappen voor de museumingang ligt, werd in 1977, voor het Rubensjaar, vervangen door een nieuwe. Gebaseerd op het oorspronkelijke ontwerp, en gelegd op beton. De mozaïek kan niet zomaar gerestaureerd worden, omdat de steentjes verankerd zijn in het beton. Hierdoor lag de weg vrij voor een gedurfd idee: wat als we deze keer opteren voor een nieuw ontwerp? De keuze viel op Marie Zolamian (Beiroet, 1975) om een origineel concept uit te denken. Meestal schildert ze op kleine schaal, al realiseerde ze ook al enkele monumentale projecten. Het is wel haar eerste mozaïek. Het is meteen het grootste Europese kunstmozaïek van de laatste 20 jaar.

Marie Zolamian is gefascineerd door geheugen, erfgoed, en het spanningsveld tussen realiteit en verbeelding. In haar ontwerp voor het nieuwe mozaïek van het KMSKA vloeien al deze interesses samen. Zolamian zocht inspiratie in het volledige museum, van gebouw tot collectie, en natuurlijk zijn lange geschiedenis. De creatie werd een welkomsttapijt in steentjes, een grote legpuzzel aan onderdelen uit de collectie, met hoofden, insecten, handen, kronen. Alert bezoekers krijgen meteen een introductie in wat hen te wachten staat eens ze de deuren van het museum binnenstappen.

Het vermaarde Belgische mozaïekatelier Mosaico di Due zet het ontwerp om tot een schilderij in steentjes. Het werk van Marie Zolamian is goede handen bij Gino Tondat en Sarah Landtmeters. Gino komt uit een familie van Italiaanse mozaïekleggers en kreeg een eerste introductie van zijn vader Romano, in Eeklo.

De mozaïekvloeren van het KMSKA en Mosaico di Due, het zijn oude bekenden. Al in 1992 restaureert het atelier verschillende vloeren in het museum. In 2018-2019 restaureren ze opnieuw mozaïeken, deze keer in het teken van het masterplan voor de verbouwing.

Voor de nieuwe kunstmozaïek van het KMSKA klieft Mosaico di Due alle 600.000 blokjes handmatig volgens het patroon van het kunstwerk. Het project is in zijn genre het grootste van de laatste 20 jaar, zowel qua finesse als gebruik van het type materiaal.

HET KUNSTMOZAÏEK IN CIJFERS

Oppervlakte	76 m ²
Gewicht	3 ton marmer van over de hele wereld
Materiaal	+ 60 soorten marmer + glas uit Murano
Aantal steentjes	+ oude mozaïek: 187.500 + nieuwe mozaïek: 600.000
Aantal werkuren	6.000

4. FASE 3

Na de grote constructiefase volgt vanaf 2021 een nieuwe fase met verschillende deelprojecten. Deze gingen van start terwijl de technieken, geïnstalleerd tijdens de vorige fase, een jaar lang proefdraaien.

SCENOGRAFIE

Twee museumdelen en zalen die onderling sterk verschillen. De scenografie van team TBM Robbrecht en Daem architecten & Asli Çiçek zorgt voor herkenbaarheid. Scenografie gaat verder dan collectiepresentatie. Vast en los meubilair, decors en wanden, lichtplan, informatiedragers: het maakt er allemaal deel van uit. Het KMSKA kiest voor een concept van gefineerde multiplexplaten, handmatig gekleurd in inkt. Ze dragen informatie, bieden een podium voor de kunstwerken en creëren plekken waar bezoekers kunnen rusten en reflecteren.

De elementen zijn familie van elkaar. Ze vormen een verbindende laag. Tussen het nieuwe en oude museumdeel, en tussen permanente en tijdelijke exposities. De samenstellende delen zijn uitwisselbaar. Handig om flexibel in te spelen op wijzigende presentaties. Uniek is de belevingsruimte. Hier stap je letterlijk in een schilderij en experimenteer je met licht, kleur, beweging en compositie.

UITVOERING TUINONTWERP

Team van Meer! ontwierp een nieuwe museumtuin waarvan de heraanleg volop bezig is. De buurtbewoners kregen een zeg in het winnende ontwerp. Team van Meer! liet zich inspireren door het oorspronkelijke ontwerp van begin 20ste eeuw. Verschillende sculpturen uit de museumcollectie krijgen een plek in de tuin. De museumtuin moet een plaats voor ontmoeting en kunstbeleving worden, een eerste museumzaal met een serene karakter. Een deel van de tuin doet nu nog dienst als werfinrichting voor lopende werken in het gebouw. Wanneer die afgerond zijn, kan tijdens een tweede fase het laatste stukje tuin worden aangelegd.

RENOVATIE KANTOREN

Nu de meeste publiekszones in het museum aangepakt zijn, richt de nieuwe bouwfase zich ook op andere zones in het gebouw. KAAAN Architecten tekende een plan uit voor de renovatie van de kantoorzone. Het dak wordt vernieuwd op dezelfde manier als het centrale dak van het 19de-eeuwse museum. De bestaande inrichting wordt na afbraak vervangen door een nieuw interieur. Behalve kantoren komen in deze zone ook nieuwe atelierruimten waarvoor KAAAN Architecten het meubilair ontwerpt.

RENOVATIE DE KEYSERZAAL

De monumentale 'De Keyserzaal' herbergt een verzameling vaste kunstwerken op de wanden en in de pleisterkappen. Deze zaal werd eind 20ste eeuw volledig aangepakt en hoefde geen nieuwe restauratie

binnen het Masterplan. Kleinschalige ingrepen, zoals nieuwe belichting en het vernieuwen van het velum, zullen de zaalbeleving echter op hetzelfde niveau tillen als de nieuw gerestaureerde zalen.

INHUIZING COLLECTIE

De nieuwe vaste collectiepresentatie toont meer dan 650 kunstwerken met eigen objecten én langdurige bruiklenen. Heel wat stukken bevinden zich nog op externe locaties. Het KMSKA haalt ze terug naar het museum. In de eerste fase richt het museum een conservatiestraat in. In dit tijdelijk atelier passeren alle werken die rechtstreeks van externe tentoonstellingslocaties komen en objecten uit het interne depot. Tegelijk installeert het museum zaal per zaal scenografische elementen en de permanente collectie. Zijn de kunstwerken op hun plek komen de zaateksten en labels en wordt de objectverlichting afgesteld.

5. FACTS & FIGURES

TEAM

Bouwheer	Vlaamse overheid Departement Cultuur, Jeugd en Media
Projectleiding	het Facilitair Bedrijf – Afdeling Bouwprojecten
Architect Masterplan	KAAN Architecten
Projectondersteuning Samenwerking Technisch advies Veiligheidscoördinatie (fase 1)	Bureau Bouwtechniek
Adviseur restauratie	Architectenbureau Fritz
Technische installaties, brandveiligheid, verlichting en akoestiek	Royal Haskoning DHV
Hoofdaannemer	ARTES Group
Aannemer Security	SERIS
Architect gevelrestauratie	Perspectiv Architecten
Aannemer gevelrestauratie	Artes Woudenberg
Landschapsarchitect	Team van Meer!
Aannemer tuinontwerp	Herstens Wegenwerken Maes Industriële Verlichting Renotec
Ontwerp mozaïek peristilium	Marie Zolamian
Uitvoering mozaïek peristilium	Mosaico Di Due
Aannemer gouddecoratie Rubens- & Van Dyckzaal	Altri Tempi

Ontwerp scenografie	TBM Robbrecht en Daem architecten - Asli Çiçek
Ontwerp en uitvoering multimedia	De chinezen & Mojice

CIJFERS

MUSEUMGEBOUW

Raming eindbudget	100 miljoen euro
Maten KMSKA	B 60m, L 130m, H 30m
Volume	170.000 m ³
Totale oppervlakte museumgebouw	21.000 m ²
Totale oppervlakte publieksgedeelte	13.000 m ²
Geveloppervlakte	10.000 m ²
Maten beelden dak Thomas Vinçotte	B 2,80m, L 7m, H 6m
Oppervlakte parket in behandeling	5.500 m ²
Inbreiding	de tentoonstellingsruimte vergroot met 40%
Totale grondoppervlakte intern depot	610 m ²
Totaal aantal m³ intern depot	4.575 m ³
Beschikbaar vloeroppervlak intern depot	1.055 m ²
Aantal rekken intern depot, tweezijdig gebruik	152 = 304 wanden en 3.660 m ³ voor zo'n 1.800 schilderijen
Aantal palen fundering nieuwe museum	147 palen
Hoeveelheid staal nieuwe museumzalen	1.000.000 kg
Aantal dakkoepels nieuwe museumzalen	198
Stairway to heaven	18 m hoog 98 treden (140 kg) + 5 bordes (920 kg) = 103 treden
Aantal meter boekplanken in leeszaal	271 lopende meter

COLLECTIE

Aantal museumzalen	50 waarvan 37 voor de eigen collectie en 13 voor tijdelijke tentoonstellingen
Aantal tentoongestelde kunstwerken	654 waarvan 454 schilderijen en 200 sculpturen. 25 werken zijn highlights, 100 kernwerken
Zwaarste schilderij in de collectie	645 kg
Lichtste schilderij	0,3 kg

Totaal gewicht schilderijen intern depot	25.000 kg
Formaat kunstmozaïek peristilium	76 m ²
Aantal mozaïeksteentjes kunstmozaïek	600.000
Aantal soorten marmer kunstmozaïek	60
Aantal boeken in bibliotheek	95.000 monografische publicaties, exclusief tijdschriften en veilingcatalogi in reeksen

6. AWARD

KMSKA WINT EUROPEAN AWARD FOR ARCHITECTURAL HERITAGE INTERVENTION

De European Award for Architectural Heritage Intervention is een tweejaarlijkse prijsuitreiking georganiseerd met de steun van Association of Architects for the Defence and Intervention in Architectural Heritage (AADIPA) en Architects' Association of Catalonia (COAC). De wedstrijd, die dit jaar zijn tiende verjaardag viert, belooft succesvolle erfgoedprojecten.

“Het was voor ons belangrijk om het historische erfgoed van het KMSKA te respecteren en op een duurzame manier uit te breiden. We zijn dan ook dolblij dat ons harde werk en de kwaliteit van dit project uit bijna 300 sterke kandidaten erkend wordt.” Dikkie Scipio, architect masterplan.

“Ook voor de Vlaamse Overheid is deze award belangrijk. “Zo’n prijs in ontvangst mogen nemen voor de heropening van het museum is voor ons een echte opsteker. KAN Architecten is er in geslaagd om oud en nieuw naadloos te verbinden. Het historische gedeelte van het museum werd succesvol gerenoveerd en er werd een nieuw modern volume geïncorporeerd. We kijken er enorm naar uit om in dit fantastisch gebouw onze collectie van wereldklasse opnieuw te kunnen tonen aan de Antwerpenaar, de Vlaming en de wereld.” Luk Lemmens, voorzitter van het KMSKA.

DE

COLLECTIE

COLLECTIE

Tijdens de sluiting van het museum hielden we onze collectie kritisch tegen het licht. Welke kunstwerken zijn nu echt de meest belangrijke, onderscheidende, representatieve werken voor het KMSKA? We kwamen tot een lijstje met drie werken die elk symbool staan voor een belangrijke deelcollectie. 25 hoogtepunten zijn echte iconen binnen onze collectie en onmisbaar bij een museumbezoek. Voor wie het toch iets meer mag zijn, maar liever niet alle 650 werken wil zien die we tonen, krijgt met 100 kernwerken een boeiende onderdompeling in de kunstwereld van het KMSKA.

3 SYMBOOLWERKEN

Drie kunstwerken staan symbool voor de collectie:

1. *Madonna omringd door serafijnen en cherubijnen*, Jean Fouquet (symbool voor het historische gedeelte en kunst tot 1880)
2. *De Intrige*, James Ensor (symbool voor Ensor als scharnierpunt)
3. *De Laatste Dag*, Pierre Alechinsky (symbool voor het nieuwe gedeelte en kunst na 1880)

Elk van deze werken heeft een centrale plaats in de collectiepresentatie.

25 HIGHLIGHTS

25 werken lichten we apart uit in een highlight-tour. Dit zijn stuk voor stuk topwerken die door hun historisch belang, hun meesterschap, hun onderwerp aantrekkingskracht uitoefenen.

1. *Val van de opstandige engelen*, Frans Floris I
2. *Madonna omringd door serafijnen en cherubijnen*, Jean Fouquet
3. *Altaarstuk van het schrijnwerkerambacht*, Quinten Massijs
4. *Orsini Polyptiek*, Simone Martini
5. *Aanbidding door de koningen*, Peter Paul Rubens
6. *Bewening van Christus*, Anthony van Dyck
7. *Heilige Barbara van Nicomedië*, Jan van Eyck
8. *Twee meisjes als de heiligen Agnes en Dorothea*, Michaelina Wautier
9. *Zoals de ouden zongen, piepen de jongen*, Jacob Jordaens
10. *God de Vader met zingende en musicerende engelen*, Hans Memling
11. *De verlorene zoon*, Peter Paul Rubens
12. *De Parijse sfinx*, Alfred Stevens
13. *Cleopatra*, Alexandre Cabanel
14. *Pierre de Wissant*, Auguste Rodin
15. *De man in de stoel*, Henri De Braekeleer
16. *De intrige*, James Ensor
17. *De strijkster*, Rik Wouters
18. *Zittend naakt*, Amadeo Modigliani
19. *De oestereetster*, James Ensor
20. *Rhythmus van lichtgolven. Straat, zon en menigte*, Jules Schmalzigaug
21. *Maria Sèthe, de latere mevrouw Henry Van de Velde*, Theo Van Rysselberghe
22. *Zestien september*, René Magritte

23. *Lente*, Jean Brusselmans

24. *De laatste dag*, Pierre Alechinsky

25. *Jacopo Pesaro, bisschop van Paphos, door Paus Alexander VI Borgia voorgesteld aan de heilige Petrus*, Titiaan

100 KERNWERKEN

De meer dan 8.400 kunstwerken van het KMSKA incarneren het collectieve kunstgeheugen van de Vlaamse Gemeenschap. 100 werken excelleren historisch, artistiek en/of inhoudelijk net dat tikje meer. Deze typerende werken zijn de sleutels om de gekozen zaalthema's beter te vatten. De 100 kernwerken bieden een kader om de andere werken binnen hetzelfde thema in het juiste of een ander perspectief te zien. Een uitgebreid tekstlabel met meer info markeert de kernwerken.

ENSOR

KMSKA heeft grootste en meest diverse collectie James Ensor ter wereld, met:

- *De oestereetster*, het eerste 'impressionistische' schilderij van België.
- *De intrige*, het meest iconische maskerschilderij dat Ensor maakte.
- De onuitputtelijke collectie tekeningen en schetsen.
- Vele werken staan ook bij de Vlaamse Gemeenschap op de Topstukkenlijst.
- Via onze collectie kan je de hele carrière van Ensor zien, alle thema's die hem bezighielden, alle technieken die hij uitprobeerde. Dat maakt onze collectie heel representatief voor de carrière van Ensor als kunstenaar.
- We zetten ook wetenschappelijk in op Ensor en zijn creatieve processen via het Ensor Research Project.

RUBENS

- KMSKA is de referentie voor Rubens-altaarstukken, *De Aanbidding door de koningen* is een bucketlistschilderij.
- We werken samen met de andere Rubenspartners in de stad om Rubens nog meer in de kijker te zetten.
- We zetten ook voor Rubens in op onderzoek naar zijn creatieve processen, en zijn plaats binnen de Antwerpse barok als geheel.

PRENTENKABINET

Het vernieuwde museum beschikt over een prentenkabinet, een verduisterde, beschermde omgeving om werken op papier – die erg lichtgevoelig zijn - te tonen. Dat is een belangrijke aanwinst. Het tonen van werken op papier houdt door de lichtgevoeligheid altijd grotere risico's in. Daarom werden werken op papier vroeger zelden getoond. Nu krijgen ze hun eigen plek. In het prentenkabinet zal ongeveer drie maal per jaar een nieuwe presentatie te zien zijn. Het is daarom de ideale plek voor curatoren om te experimenteren. Ze kunnen er op regelmatige basis ideeën, verhalen en composities aan de muren uittesten.

Bij heropening zullen de belangrijke tekeningen van Michel Seuphor, die dankzij een recente schenking in de collectie werden opgenomen, getoond worden.

BIBLIOTHEEK & ARCHIEF

Het KMSKA is niet alleen een schatkamer aan kunstwerken. We hebben ook twee minder bekende collecties: een aanzienlijke verzameling publicaties en archieven. De wetenschappelijke museumbibliotheek heeft vooral een ondersteunende functie: ze faciliteert het onderzoek naar de museumcollecties. In vergelijking met andere kunstbibliotheken verzamelen we specifiek *objectgerichte* publicaties, met informatie over individuele kunstwerken. Het gaat dan vooral over catalogi: tentoonstellings- en collectiecatalogi van musea, oeuvercatalogi van kunstenaars en veilingcatalogi. Het museumarchief bewaart het archief van de museumwerking sinds 1816, en privéarchieven van kunstenaars, kunsthistorici en mecenasen uit de 19de en 20ste eeuw.

COLLECTIEPRESENTATIE

De KMSKA-collectie telt 8.400 objecten. Onmogelijk om al deze werken tentoon te stellen. Via een strenge selectie krijgen zo'n 650 werken binnenkort een plek aan de muren van de gerestaureerde en nieuwe museumzalen. Met veel zorg boog het museumteam zich over selectie, de plek en de ophanging van onze meesterwerken. Elk collectiestuk is een sleutelstuk, en om welbepaalde redenen geselecteerd:

- Ze vertellen uitstekend het verhaal dat we willen vertellen met en over de rijke KMSKA-collectie.
- Ze hebben een grote artistieke of (kunst)historische waarde.
- Wanneer samen getoond, versterken ze elkaar, hun boodschap of creëren ze nieuwe verbanden.
- Ze maken deel uit van de Topstukkenlijst van de Vlaamse overheid, en zijn daarom beschermd als topstuk.
- Binnen de vaste opstelling laten we chronologie of stijl los. Liever kiezen we voor een dynamische opstelling binnen twee grote tijdsclusters: de collectie tot 1880 en de collectie na 1880. James Ensor is het scharnierpunt dat beide onderdelen verbindt.

KUNST VOOR 1880

Kunst van de 14de eeuw tot 1880 krijgt een plek in de historische museumzalen. De oorspronkelijke architecten van het museum, Jean Jacques Winters en Frans Van Dijk, ontwerpen het museum zo dat bezoekers er kunnen flaneren. KAN Architecten restaureert de zalen tot in de puntjes en met veel oog voor detail. Zo krijgen ze hun historische grandeur helemaal terug.

Geen nauwe gangen, maar een symmetrische opeenvolging van museumzalen. Zo krijg je indrukwekkende zichtlijnen en doorzichten. Die diepe perspectieven benadrukken het monumentale gevoel van de zalen én het belang van de kunstwerken.

In de opstelling in het historische deel heersen wisselende invalshoeken: thematische, chronologische en onverwachte confrontaties. Kunstenaars tot 1880 waren vooral verhalenvertellers. De bezoeker krijgt een caleidoscopische kijk op die grote verhalen op en achter de kunstwerken, van moederliefde tot vrolijke feesten. Al bij de bouw van het museum zijn de Rubens- en Van Dyckzalen voorbehouden voor

de majestueuze altaarstukken van grootmeesters Rubens, Jordaens en van Dyck. Die keren terug naar dezelfde plek.

De omvangrijke collectie negentiende-eeuwse kunst krijgt een plek in de Salon. Dat zijn drie opeenvolgende zalen bomvol kunst die hip was op het einde van de negentiende eeuw. Zoals exotisme, vaderlandse geschiedenis en het dagelijkse leven van de burgerij. Volgepropt? Ja, want zo deden ze dat ook op de Parijse salons in de 19de eeuw.

KUNST NA 1880 & JAMES ENSOR

Architecten Winders en Van Dijk ontwerpen een museum op maat van de bestaande collectie eind 19de eeuw. In de jaren 1920 laat de museumdirectie de binnentuinen overkappen om meer ruimte te creëren voor de groeiende collectie. KAAAN Architecten breekt die toegevoegde structuren weg en schuift nieuwe volumes op de plek van de historische binnentuinen.

In dit nieuwe museumdeel is het verwondering troef, om elke hoek wacht een verrassing. En dat niet enkel met de architectuur. Ook met de kunst die er zal hangen: moderne topstukken van 1880 tot eind 20ste eeuw. Die kunst laat zich minder typeren door verhalen, wél door experiment. De modernen beelden de wereld niet noodzakelijk natuurgetrouw af. Ze zetten de regels op hun kop, gebruiken alternatieve materialen of werken in 3D. Bovendien werkten ze meer in functie van tentoonstellingen en minder voor opdrachtgevers.

Binnen onze collectie valt die kunst in te delen in drie thema's: kleur, licht en vorm. Ook onze deelcollectie Rik Wouters krijgt een prominente plek.

Op een weloverwogen en goed gedoseerde manier wordt ook actuele kunst verwerven in de collectiepresentatie. Dat levert een andere en bredere kijk op de eigen collectie.

ENSOR ALS SCHARNIERPUNT

James Ensor slaat een brug tussen de verhalende kunst (voor 1880) en de materiaalexperimenten van na 1880. Hij begint zijn carrière met schilderijen die nauw aansluiten bij de burgerlijke smaak, maar slaat met *De oestereetster* een nieuwe weg in. Een weg met veel zijsprongen, want Ensor experimenteert dat het een lieve lust is. Telkens opnieuw vindt hij zichzelf uit. Maar...hij keert ook terug naar de grote verhalen uit de geschiedenis. Hij laat een boze God Adam en Eva uit het Paradijs verjagen, en heeft een grote fascinatie voor Christus en de Heilige Antonius.

De grootste en meest diverse Ensor-collectie ter wereld krijgt de ruimte die ze verdient. Naast de schilderijen, krijg je ook inzicht in het creatieve proces van de kunstenaar. Dit is een belangrijke focus van het wetenschappelijk onderzoek, waarbij onderzoekers en restauratoren diep in de verflagen om het maakproces van Ensor te analyseren.

LEESZAAL

KAAAN architecten maakte een leeszaal met een grote esthetische ervaring. Het is evenwichtig en rustgevend. Dit trekken we door in de collecties die we er plaatsen. Bovenaan en buiten handbereik komen oudere en langlopende tijdschriften met mooi ingebonden ruggen. Onderaan komen naslagwerken met basisinformatie over kunstenaars en hun werk, kunsthistorische stijlen en periodes te staan. Hiernaast komen publicaties over Rubens en Ensor, en over kunstenaars of thema's die in de actualiteit staan. De leeszaal zal vrij toegankelijk zijn voor wie extra collectie-informatie zoekt of wil opvragen, of er gewoon even in stilte wil rondsnuffelen. De rest van de bibliotheekcollectie, zo'n 95%, blijft in een goed geklimatiseerd depot.

TENTOON
STELLINGEN
& **BRUIKLENEN**

1. LANGLOPENDE SAMENWERKINGEN

MET WISSELENDE EXPO'S

ANTWERPEN | MUSEUM SNIJDERS&ROCKOXHUIS

02.02.13 – 02.07.17

Het Gulden Cabinet.
Koninklijk Museum bij Rockox te gast

137.027 bezoekers 2013 -
2017
135 bruiklenen
Het Gulden Cabinet

Hoe zag een kunstverzameling in de Antwerpse Gouden Eeuw eruit? Op die vraag kreeg je een antwoord in het toenmalige Rockoxhuis. De burgerwoning van burgemeester en mecenas Nicolaas Rockox (1560–1640) was omgetoverd tot een luxueus kunstenkabinet met topstukken uit het KMSKA en de belangrijkste werken uit het Rockoxhuis. In de schoot van Het Gulden Cabinet worden bovendien jaarlijks verschillende focustentoonstellingen georganiseerd. Beide musea werkten nauw samen om telkens opnieuw een aangepast randprogramma en publieksbemiddeling te verzorgen. Op 2 juli 2017 sloot het Museum Rockoxhuis zelf voor verbouwing, meteen het einde van dit project.

ANTWERPEN | KONINGIN FABIOLAZAAL

29.04.11 – 03.01.16

De Modernen

80.089 bezoekers
2011 - 2016

De beste moderne kunst uit zoals de collectie van het KMSKA als van de Provincie Antwerpen, dat bood *De Modernen* tien tentoonstellingen lang. De Koningin Fabiolazaal was tijdens de sluiting van het KMSKA de plek bij uitstek om te experimenteren met tentoonstellingsvormen en publieksbemiddeling. Zo was bijvoorbeeld Jongbloed!, de jongerencrew van het KMSKA, curator van de tentoonstelling *Duo's 2* en werkten de jongeren zelf het volledige randprogramma uit. Toen de Provincie Antwerpen het gebouw te koop aanbood, eindigde dit project.

LIER | STEDELIJK MUSEUM

18.06.11 – 25.02.18

Bruegelland

51.920 bezoekers
2011 – 2018
117 bruiklenen

Bruegels werken kenden al tijdens zijn leven een gigantisch succes. Door de grote vraag zetten Bruegels zonen de succesformule van hun vader verder. *Bruegelland* onderzocht de invloed van Pieter Bruegel de Oude op de schilderkunst in de Lage Landen. Van Teniers en Steen over De Braekeleer tot de Vlaamse expressionisten, als Permeke, De Smet, Smits en Van De Woestyne. *Bruegelland* volgde de rode draad van volkse traditie doorheen de Vlaamse en Hollandse kunst door jaarlijks wisselende opstellingen. Het project liep af toen het Stedelijk Museum sloot voor een opfrissing.

ANDERE LANGLOPENDE SAMENWERKINGEN

ANTWERPEN | ONZE-LIEVE-VROUWEKATHEDRAAL

05.06.09	–	okt. 2019	<i>Reünie. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens</i>	2.481.983 bezoekers 2011-2019 8 bruiklenen
18.08.16	–	06.12.15	<i>Petrus Alamire. Meerstemmigheid in beeld</i> In 2015 vond in de Kathedraal de expo <i>Petrus Alamire</i> plaats, een samenwerking tussen AMUZ en KMSKA, met KMSKA-onderzoeker Paul Vandenbroeck als curator.	

ANTWERPEN | ATELIERFLAT JOZEF PEETERS

08.09.13	–	31.08.18	<i>Atelierflat Jozef Peeters</i>	2.184 bezoekers 2013-2018
----------	---	----------	----------------------------------	------------------------------

ANTWERPEN | MUSEUM MAYER VAN DEN BERGH

05.10.19	–	09.01.22	<i>Madonna ontmoet Dulle Griet.</i> <i>Verzamelaars in topstukken gevat</i>	52 681 bezoekers 2019-2022 18 bruiklenen
----------	---	----------	--	--

DROGENBOS | FELIXART MUSEUM

04.09.11	–	09.01.22	<i>Moderne kunst uit het interbellum</i>	51.198 bezoekers 2011-2020 22 bruiklenen
----------	---	----------	--	--

MECHELEN | SCHEPENHUIS

24.09.11	–	31.12.14	<i>Rik Wouters. Hoogtepunten</i> In samenwerking met Stad Mechelen Curator: Herwig Todts (KMSKA)	52.352 bezoekers 2011-2014 41 bruiklenen
----------	---	----------	--	--

OOSTENDE | MU.ZEE

12.05.18	–	31.03.20	<i>Dromen van parelmoer.</i> <i>De Ensor-collectie van het KMSKA in Oostende</i> Curator: Herwig Todts (KMSKA)	58.303 bezoekers 2018-2019 22 bruiklenen
----------	---	----------	--	--

NEDERLAND, ENSCHEDE | RIJKSMUSEUM TWENTHE

17.11.13	–	16.03.14	<i>Permeke en de Vlaamse expressionisten</i>	18.537 bezoekers 79 bruiklenen
06.04.14	–	28.09.14	<i>Rubens, Van Dyck en Jordaens – de Vlaamse barok</i>	34.154 bezoekers 52 bruiklenen
14.09.14	–	31.12.14	<i>Rogier van der Weyden en de ontdekking van de wereld</i>	33.807 bezoekers 34 bruiklenen

NEDERLAND, DEN HAAG | MAURITSHUIS

11.07.17	–	14.01.18	<i>Steen & Jordaens</i>	213.793 bezoekers 1 bruikleen
07.09.17	–	14.01.18	<i>Zuiderburen</i>	57.401 bezoekers 30 bruiklenen
08.11.17	–	07.01.18	<i>Antonello in de Galerij</i>	5.335 bezoekers 1 bruikleen

LUXEMBURG | MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE ET D'ART

10.11.17	–	30.06.19	<i>Drama and Tenderness – Flemish, Spanish and Italian Art of the Baroque Masterpieces from the Royal Museum of Fine Arts Antwerp, the MNHA and two major European private collections</i>	33.581 bezoekers 2017-2019 11 bruiklenen
----------	---	----------	--	--

CIJFERS LANGLOPENDE SAMENWERKINGEN

3.349.668 bezoekers 2011-2022

304.515 gemiddeld aantal bezoekers/jaar 2011-2022

1.196 bruiklenen

39 samenwerkingen

12 verschillende locaties

2. KORTLOPENDE SAMENWERKINGEN

BELGIË

ANTWERPEN | KMSKA

23.10.10 – 27.03.11	<i>Anselm Kiefer</i> In samenwerking met vzw Musea en Erfgoed Antwerpen, M HKA	83.209 bezoekers
29.01.11 – 30.04.11	<i>Musea in de 21ste eeuw: Ideeën Projecten Gebouwen</i> In samenwerking met vzw Musea en Erfgoed Antwerpen	21.694 bezoekers

ANTWERPEN | MAS

17.05.11 – 30.12.12	<i>Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen</i> In samenwerking met vzw Musea en Erfgoed Antwerpen, M HKA, Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet	354.863 bezoekers 96 bruiklenen
08.09.13 – 26.01.14	<i>Happy Birthday Dear Academie</i> In samenwerking met vzw Musea en Erfgoed Antwerpen Antwerpen Kunstenstad Curatoren: Paul Huvenne (KMSKA) & Walter Van Beirendonck	63.676 bezoekers 123 bruiklenen
19.05.17 – 20.08.17	<i>Encounters / Ontmoetingen. Over kunst en emotie</i> Curator: Paul Vandenbroeck (KMSKA)	30.000 bezoekers 5 bruiklenen

ANTWERPEN | MOMU

16.09.16 – 28.02.17	<i>Rik Wouters en het huiselijk utopia</i> Curatoren: Herwig Todts (KMSKA) & Karen Van Godstenhoven (MoMu)	70.158 bezoekers 38 bruiklenen
---------------------	---	-----------------------------------

ANTWERPEN | MIDDELHEIMMUSEUM

28.10.17 – 18.03.18	<i>Recall Sculpture.</i> <i>Beelden uit de collectie van het KMSKA</i> Curator: Greta Vanbroeckhoven (KMSKA)	12.340 bezoekers 41 bruiklenen
---------------------	--	-----------------------------------

ANTWERPEN | M HKA

01.06.18 – 16.09.18	<i>Sanguine/Bloedrood. Luc Tuymans on baroque</i> In samenwerking met M HKA, Fondazione Prada Curator: Luc Tuymans	34.234 bezoekers 5 bruiklenen
---------------------	--	----------------------------------

BRUSSEL | ING CULTUURCENTRUM

07.10.10 – 13.02.11	<i>Ensor ontmaskerd</i> In samenwerking met ING België & BOZAR	68.604 bezoekers 32 bruiklenen
---------------------	---	-----------------------------------

BRUSSEL | BOZAR

11.02.11 – 08.05.11	<i>Venetiaanse en Vlaamse Meesters</i> In samenwerking met Accademia Carrara di Bergamo & BOZAR	70.000 bezoekers 19 bruiklenen
25.09.14 – 04.01.15	<i>Sensatie en Sensualiteit. Rubens en zijn erfenis</i> In samenwerking met Royal Academy of Arts Londen & BOZAR Curator: Nico Van Hout (KMSKA), bijgestaan door Arturo Galansino (RAA)	74.998 bezoekers 33 bruiklenen

BRUSSEL | KMSKB

10.03.17 – 02.07.17

Rik Wouters. Retrospectieve
Curator: Herwig Todts (KMSKA)

74.421 bezoekers
49 bruiklenen

MECHELEN | HOF VAN BUSLEYDEN

26.08.16 – 11.12.16

Zot geweld/Dwaze Maagd
Curator: Herwig Todts (KMSKA)

12.271 bezoekers
19 bruiklenen

23.03.18 – 24.06.18

Roep om rechtvaardigheid.
Kunst en rechtspraak in de Bourgondische Nederlanden
In samenwerking met Stad Mechelen
Curator: Samuel Mareel (Hof van Busleyden), in nauwe samenwerking met het onderzoekersteam van het KMSKA

17.438 bezoekers
4 bruiklenen

HINGENE | KASTEEL D'URSEL

23.05.17 – 15.10.17

The Beauty of the Beast
In samenwerking met Provincie Antwerpen
Curatoren: Siska Beele (KMSKA) & Koen De Vlieger-De Wilde (Kasteel d'Ursel)

11.260 bezoekers
25 bruiklenen

DEURLE | MUSEUM DHONDT-DHAENENS

02.07.17 – 01.10.17

Walther Vanbeselaere, verzamelaar voor de staat
Curatoren: Herwig Todts (KMSKA), Tanguy Eeckhout, Joost Declercq & Charlotte Crevits (Museum Dhondt-Dhaenens)

6.139 bezoekers
71 bruiklenen

OUDENAARDE | MOU

15.09.18 – 16.12.18

Adriaen Brouwer: meester van emoties
Curator: Katrien Lichtert (zelfstandig kunsthistoricus) in nauwe samenwerking met Manfred Sellink

51.692 bezoekers
7 bruiklenen

NAMEN | MUSÉE FÉLICIEN ROPS

12.10.19 – 02.02.20

*Henri De Braekeleer (1840-1888),
fenêtre ouverte sur la modernité*
Curatoren: Herwig Todts (KMSKA) en Ronny Van de Velde

8 bruiklenen

**1.056.997
bezoekers
België**

EUROPA

NEDERLAND | KUNSTMUSEUM DEN HAAG

12.03.11	–	13.06.11	<i>James Ensor. Universum van een fantast</i>	65.000 bezoekers 126 bruiklenen
03.10.15	–	03.01.16	<i>Kleur ontketend. Moderne kunst in de Lage Landen, 1885-1914</i>	105.814 bezoekers 22 bruiklenen

SCANDINAVIË

10.02.11	–	25.05.11	<i>Rubens, van Dyck, Jordaens - Barock aus Antwerpen</i> Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Oslo, Noorwegen	121.956 bezoekers 38 bruiklenen
21.02.13	–	12.05.13	<i>Åpning mot det hellige. Gylne glimt fra Nederlandenes renessanse</i> Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Oslo, Noorwegen	112.888 bezoekers 35 bruiklenen
05.09.13	–	19.01.14	<i>James Ensor. Maskens Mester</i> Ordrupgaard – Museum for Fransk Impressionism, Charlottenlund, Denemarken Curator: Herwig Todts (KMSKA)	20.961 bezoekers 92 bruiklenen

DUITSTALIG EUROPA

16.02.14	–	25.05.14	<i>Die überraschten Masken. James Ensor</i> Kunstmuseum Basel, Zwitserland Curator: Nina Zimmer (Kunstmuseum Basel)	28.000 bezoekers 92 bruiklenen
15.09.17	–	07.01.18	<i>Jean Fouquet. Das Diptychon von Melun</i> Gemäldegalerie, Berlijn, Duitsland Curator: Stephan Kemperdick (Gemäldegalerie)	65.000 bezoekers 1 bruikleen
17.10.17	–	21.01.18	<i>Rubens. Kraft der Verwandlung</i> Kunsthistorisches Museum, Wenen, Oostenrijk Curator: Gerlinde Gruber (KHM)	100.000 bezoekers 1 bruikleen
10.07.19	–	20.10.19	<i>Jan van Eyck "Als Ich Can"</i> Kunsthistorisches Museum, Wenen, Oostenrijk Curator: Sabine Pénot (KHM)	220.388 bezoekers 1 bruikleen
15.10.21	–	06.03.22	<i>FANTASTISCH REAL. Belgische Moderne von Ensor bis Magritte</i> Kunsthalle München, Duitsland Curatoren: Herwig Todts (KMSKA), Nerina Santorius (Kunsthalle)	28.103 bezoekers 2021 133 bruiklenen

VERENIGD KONINKRIJK | ROYAL ACADEMY OF ARTS LONDEN

24.01.15	–	10.04.15	<i>Rubens and His Legacy. Van Dyck to Cézanne</i> In samenwerking met Royal Academy of Arts Londen & BOZAR Curator: Nico Van Hout (KMSKA), bijgestaan door Arturo Galansino (RAA)	141.928 bezoekers 30 bruiklenen
29.10.16	–	29.01.17	<i>Intrigue: James Ensor by Luc Tuymans</i> Curator: Luc Tuymans	59.846 bezoekers 22 bruiklenen

SPANJE | MUSEO NACIONAL DEL PRADO MADRID

12.02.14	–	25.05.14	<i>La obra invitada:</i> <i>La Virgen con el Niño y ángeles, Jean Fouquet</i>	758.004 bezoekers 1 bruikleen
25.10.16	–	19.02.17	<i>El arte de Clara Peeters</i> In samenwerking met Museum Rockoxhuis & Museo Nacional del Prado Curatoren: Hildegard van de Velde (Museum Rockoxhuis) & Alejandro Vergara (Prado)	98.023 bezoekers 1 bruikleen

1.957.808
bezoekers
Europa

BUITEN EUROPA

VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA

16.02.12	–	27.05.12	<i>Peter Paul Rubens: Impressions of a Master</i> The John and Mable Ringling Museum of Art, Sarasota Curator: Virginia Brilliant (Ringling Museum)	96.080 bezoekers 54 bruiklenen
10.06.14	–	07.09.14	<i>The Scandalous Art of James Ensor</i> The J. Paul Getty Museum, Los Angeles Curator: Herwig Todts (KMSKA)	158.000 bezoekers 65 bruiklenen
23.11.14	–	25.01.15	<i>Temptation: the Demons of James Ensor</i> Art Institute Chicago Curator: Herwig Todts (KMSKA)	75.000 bezoekers 77 bruiklenen
30.10.18	–	27.01.19	<i>The Renaissance Nude</i> The J. Paul Getty Museum, Los Angeles	1 bruikleen

JAPAN

			<i>Ensor in context</i> Curator: Herwig Todts (KMSKA)	84.400 bezoekers 136 bruiklenen
14.04.12	–	17.06.12	Toyota Art Museum, Toyota	
30.06.12	–	26.08.12	The Museum of Art, Ehime	
08.09.12	–	11.11.12	Seiji Togo Memorial Museum, Tokyo	
23.11.12	–	14.01.13	Iwate Museum of Art, Morioka	
26.01.13	–	17.03.13	The Okayama Prefectural Museum of Art, Okayama	

MEXICO

01.03.12 – 27.05.12

Arte Flamenco
MUNAL, Mexico Stad, Mexico
In samenwerking met BOZAR

45 bruiklenen

INDIA

27.11.13 – 14.02.14

Masterpieces from Antwerp. Exclusive Paintings and Prints
Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya Museum, Mumbai, India
In samenwerking met stad Antwerpen, Museum Plantin-
Moretus/Prentenkabinet

28 bruiklenen

**+ 413.480
bezoekers
buiten
Europa**

CIJFERS KORTLOPENDE SAMENWERKINGEN

+ 3.428.285 bezoekers 2011-2021

+342.829 gemiddeld aantal bezoekers/jaar 2011-2021

1.435 bruiklenen

42 samenwerkingen

32 verschillende locaties

13 verschillende landen, zonder België

3. BRUIKLENEN

Behalve samenwerkingen afsluiten, leent het KMSKA ook werken uit voor exposities in binnen- en buitenland. Voor de periode 2011-2021 gaat het om:

2.764 aantal bruiklenen,
binnen de context van een samenwerking

---

951 aantal bruiklenen, zonder samenwerking,
waarvan 774 korte bruiklenen

3.715 totaal aantal bruiklenen

---

aantal bruikleennemers, zonder samenwerking

177 met o.a. Albertina Museum, Grand Palais, Louvre Lens, Musée d'Orsay, Musée du Louvre, Museo Thyssen-Bornemisza, Museum Boijmans Van Beuningen, National Gallery Londen, National Gallery of Art Washington DC, Singer Laren, Tate, the MET, Van Gogh Museum, Kunsthalle Mannheim

---

16 verschillende landen, zonder België

HET

RESTAURATIE

ATELIER

1. INLEIDING

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) is het enige Vlaamse museum met een eigen restauratieatelier. Het werd opgericht in april 1999.

In oorsprong richt het atelier zich enkel op de restauratie van schilderijen. Voor andere disciplines, zoals werken op papier en sculpturen, worden externe restauratoren aangesproken.

TOPSTUKKEN

Dit zegt echter niets over de ambities van het atelier. Amper twee jaar na de oprichting begint het atelier aan het meest omvangrijke project in haar geschiedenis: de restauratie van **God de Vader met zingende en musicerende engelen**, drie panelen van Hans Memling. Het publiek kan een tijdlang de restauratie zelfs volgen in één van de museumzalen. In februari 2017 krijgen de panelen hun laatste vernislaag, het werk zit erop. Andere belangrijke werken waar het atelier aan werkt zijn o.a. van Antonello di Messina, Rogier Van Der Weyden, Pieter Bruegel I, Quinten Massijs, Peter Paul Rubens, Jacques Jordaens, Antoon Van Dijck, Joachim De Beuckelaer, James Ensor.

MEER DAN RESTAURATIE ALLEEN

Het restauratieatelier doet meer dan restaureren alleen, al spreken restauraties het meest tot de verbeelding. Een groot deel van de taken vallen onder de noemer 'conservatie'. Honderden werken worden jaarlijks gecontroleerd op hun conditie (intern en op locatie) of krijgen een kleinere behandeling. Lijsten van schilderijen worden behandeld of vervangen, inlijstingen worden geoptimaliseerd en verzwakt hout van panelen versterkt. Werken die als bruikleen vertrekken moeten in topconditie zijn. Het atelier zorgt ervoor dat de werken zonder zorgen kunnen reizen.

EEN NIEUW ATELIER

Met de sluiting van het museum in 2011 verhuist ook het restauratieatelier naar een atelier buiten Antwerpen. De restauratoren delen hun werkplek met een groot deel van de collectie van het KMSKA. En achter de schermen gaat het werk onverminderd verder. Méér nog dan ooit, zelfs. Met het oog op de heropening krijgen alle werken die op zaal komen een behandeling. Van conservatie tot restauratie. Van potloodlijn tot lijst. Ondertussen kan het bedrijvige atelier ook buigen op restauratoren papier, lijsten en sculpturen.

2. DE DISCIPLINES

SCHILDERIJEN

Parallel met de collectie ligt het zwaartepunt van het restauratieatelier op het restaureren van schilderijen. Schilderijrestauraties doorlopen een vast stappenplan. Al naargelang de schade, het formaat, de vervuiling, de ouderdom, het materiaalgebruik en andere criteria schommelt de duur van de verschillende stappen, en dus van de volledige restauratie. Zo kan een restauratie slechts enkele maanden duren als het schilderij enkel gereinigd moet worden en voorzien van een nieuwe vernislaag. Of enkele jaren als het een kwetsbaar werk betreft op een groot formaat met oude retouches in weinig oplosbare materialen, bijvoorbeeld. Tot zestien jaar, in het geval van Memlings kolossale en uiterst complexe *God de vader met zingende en musicerende engelen*, dat een extreem engelengeduld vergde.

WAAROM RESTAUREREN?

Een restauratie

- stabiliseert de conditie van de schilderijen
- beperkt de kans op (verdere) schade
- zorgt voor een langere bewaring voor toekomstige generaties
- creëert een optische winst
- laat de artistieke kwaliteit weer tot zijn recht komen
- legt de oorspronkelijke bedoeling van de kunstenaar bloot
- biedt de mogelijkheid tot grondig wetenschappelijk, materiaaltechnisch onderzoek
- brengt nieuwe inzichten in de schildertechniek en het materiaalgebruik van kunstenaars
- ondersteunt het kunsthistorisch onderzoek

KEUZE VAN DE WERKEN

Het volledige restauratieprogramma tijdens sluiting beoogt een adequate presentatie van de geselecteerde werken bij heropening. De sluiting biedt de kans om grotere en meer ambitieuze restauratieprojecten uit te voeren. De ultieme ambitie is om het gerenoveerde museum te openen met topstukken in optimale conditie. Het museum gelooft dat een goede zorg voor het haar toevertrouwde erfgoed afstraalt op de bezoeker en zo ook bijdraagt bij de uitstraling van het museum, en van Vlaanderen.

OMKEERBAAR

Het restauratieatelier van het KMSKA restaureert werken op omkeerbare wijze. D.w.z. dat de gebruikte materialen, zoals verf en vernis, zich makkelijk opnieuw laten verwijderen. Zo worden lacunes niet opgevuld met olieverf, zelfs al is het werk met olieverf geschilderd. Het atelier kiest hier bewust voor producten op waterbasis, o.a. waterverf en gouache.

ANDERE DISCIPLINES

SCULPTUREN

Met het oog op de heropening werden sculpturen de laatste jaren mee opgenomen in het algemene conservatieplan. De keuze van de te restaureren sculpturen gebeurt volgens dezelfde criteria als voor schilderijen. Al hoeft de restauratie van beeldhouwwerken niet altijd zo ingrijpend te zijn.

LIJSTEN

De laatste jaren is er ook structureel meer aandacht voor lijsten. Een specifieke lijstenrestaurator zorgt er vooral bij gerestaureerde schilderijen dat ook de lijst in topconditie komt. Lijst en schilderij vormen optisch één geheel en een verschil in conditie geeft een storend beeld voor de bezoeker. Waar de lijst in een te slechte conditie is, wordt hij vervangen door een nieuwe. Ook dat gebeurt in het restauratieatelier.

Bepaalde werken blijven ook na restauratie gevoeliger voor schommelingen, zoals werken op paneel. Om hen beter te beschermen, krijgen ze een bijzondere inlijsting: de klimaatbox. Daarbij werken het glas, een luchtdichte verpakking met een soort folie en extra materiaal bovenop het paneel voor een stabiel klimaat direct om het schilderij. Het werk is daarmee beter beveiligd tegen variaties in de luchtvochtigheid en trillingen tijdens het vervoer.

PAPIER

Het museum bezit een aanzienlijke collectie werken op papier, voornamelijk tekeningen en schetsboeken. Om deze vaak delicate kunstwerken te bewaren voor de toekomst werkt het museum samen met een gespecialiseerde papierrestaurator.

CIJFERS SCHILDERIJEN EN SCULPTUREN

145 interne restauraties

---

57 externe restauraties

---

202 totaal aantal restauraties 1999-2021

---

133 restauraties 2011-2021

7.116 totaal aantal conservatiebehandelingen 2011-2021¹

---

646 gemiddeld aantal behandelingen/jaar

---

¹ Het aantal behandelingen is niet gelijk aan het aantal werken. Eén werk kan verschillende behandelingen ondergaan: nieuwe lijst, nieuw conditierapport, oppervlakkige reiniging, conditiecontrole op locatie e.d.

PUBLICATIES

2011-2022

1. MONOGRAFIE

RUBENS UNVEILED. NOTES ON THE MASTER'S PAINTING TECHNIQUE

Auteur	Nico Van Hout
Voorwoord	Paul Huvenne
Met bijdragen van	Arnout Balis
Project	Rubens Research Project
Uitgever	Ludion, softcover, 176 pagina's
Jaar van publicatie	2012

HET ONVOLTOOIDE SCHILDERIJ

Auteur	Nico Van Hout
Voorwoord	Paul Huvenne
Uitgever	Ludion, hardcover, 224 pagina's
Jaar van publicatie	2012

THE UNFINISHED PAINTING

Auteur	Nico Van Hout
Voorwoord	Paul Huvenne
Uitgever	Harry N. Abrams, hardcover, 240 pagina's, Engels
Jaar van publicatie	2013

RUBENS DOORGELICHT. SCHILDERIEN UIT VERDWENEN ANTWERPSE KERKEN / PETER PAUL RUBENS: PAINTINGS FROM LOST ANTWERP CHURCHES

Auteur	Valérie Herremns
Project	Rubens Research Project
Uitgever	Uitgeverij Snoeck, softcover, 128 pagina's
Jaar van publicatie	2013

DE EEUW DER VLAAMSE PRIMITIEVEN / THE CENTURY OF THE FLEMISH PRIMITIVES

Auteur	Paul Vandenbroeck
Uitgever	BAI Publishers, hardcover, 144 pagina's
Jaar van publicatie	2014

MODERNE KUNST UIT HET INTERBELLUM

Auteurs	Greta Van Broeckhoven (KMSKA), Sergio Servellon
Uitgever	BAI Publishers, hardcover, 125 pagina's
Jaar van publicatie	2016

ENSOR, OCCASIONAL MODERNIST ENSOR'S ARTISTIC AND SOCIAL IDEAS AND THE INTERPRETATION OF HIS ART

XIX, Studies in 19th-Century Art and Visual Culture

Auteur	Herwig Todts
Project	Ensor Research Project
Uitgever	Brepols Publishers, 448p., hardcover
Jaar van publicatie	2019

HENRI DE BRAEKELEER, 1840-1880. HET WERK

Oeuvrecatalogus

Auteurs	Herwig Todts (KMSKA) & André Bollen
Uitgever	Ludion, 440 p., hardcover, meertalige uitgave Nederlands-Frans
Jaar van publicatie	2019

1818-2018. SCHENKINGEN AAN HET KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN

Auteurs	Leen de Jong, Nanny Schrijvers, Ulrike Müller
Uitgever	Lannoo, 608p.
Jaar van publicatie	2020

HARMONY IN BRIGHT COLOURS

Memling's God the Father with Singing and Music-Making Angels Restored

Redactie	Lizet Klaassen & Dieter Lampens
Reeks	Me Fecit (MEF 12)
Hoofdredacteur MEF	Maryan W. Ainsworth, curator European Paintings, MET New York
Uitgever	Brepols, 250p., hardcover, Engels
Jaar van publicatie	2021

ENSOR, ARTIST AT WORK

Vorm, inhoud, creatieve processen, materiële realisatie: St. Anthony (1887)

Auteur	Herwig Todts
Project	Ensor Research Project
In samenwerking met	mu.zee, Oostende (Mieke Mels, Barbara de Jong), KIK/IRPA (Karen Bonne, ...), Sue Canning (NY), Universiteit Antwerpen
Jaar van publicatie	2022

2. TENTOONSTELLINGSCATALOGI

BEELDDENKEN. VIJF EEUWEN BEELD IN ANTWERPEN

Redactie	Nico Van Hout (KMSKA), Bart De Baere, Iris Kockelbergh
Tentoonstelling	Meesterwerken in het MAS. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen, MAS
Uitgever	BAI Publishers/MAS Books, hardcover, 240 pagina's
Jaar van publicatie	2011

SENSATIE EN SENSUALITEIT

Redactie	Nico Van Hout
Tentoonstelling	Sensatie en sensualiteit. Rubens en zijn erfenis, BOZAR
Project	Rubens Research Project
Uitgever	Mercatorfonds i.s.m. Bozar Books & KMSKA, hardcover, 354 pagina's
Jaar van publicatie	2014

RUBENS AND HIS LECACY

Redactie	Nico Van Hout, Tim Barringer, Arturo Galansino
Tentoonstelling	Rubens and his legacy. Van Dyck to Cézanne, Royal Academy of Arts London
Project	Rubens Research Project
Uitgever	Royal Academy Books i.s.m. Bozar Books & KMSKA, hardcover, 349 pagina's
Jaar van publicatie	2014

LUST FOR LIFE

Auteurs	Herwig Todts (KMSKA), Patrick De Rynck e.a.
Tentoonstellingen	Zot Geweld/Dwaze Maagd, Hof van Busleyden Rik Wouters & het huiselijk utopia, MoMu
Uitgever	Hannibal Brugge, softcover, 160 pagina's
Jaar van publicatie	2016

DE KUNST VAN CLARA PEETERS / THE ART OF CLARA PEETERS / EL ARTE DE CLARA PEETERS

Coördinatie	Nico Van Hout (KMSKA) en Hildegard Van de Velde (Snijders&Rockoxhuis)
Auteurs	Alejandro Vergara, Anne Lenders
Tentoonstellingen	Clara Peeters. Aan tafel!, Snijders&Rockoxhuis El arte de Clara Peeters, Museo Nacional del Prado
Uitgever	KMSKA, Snijders&Rockoxhuis, Museo Nacional del Prado, softcover, 136 pagina's
Jaar van publicatie	2016

A GLIMSE OF THE CONCEALED. BODY – INTUITION - ART

Auteur	Paul Vandenbroeck
Tentoonstelling	Encounters/Ontmoetingen, MAS
Uitgever	BAI Publishers, hardcover, 465 pagina's, Engels
Jaar van publicatie	2017

RECALL.SCULPTURE

Auteur	Greta Van Broeckhoven
Tentoonstelling	<i>Recall Sculpture</i> , Middelheimmuseum
Uitgever	BAI Publishers, hardcover, 140 pagina's
Jaar van publicatie	2017

DE TRONIE IN DE NEDERLANDSE EN VLAAMSE SCHILDERKUNST VAN DE GOUDEN EEUW

Auteur	Nico Van Hout
Tentoonstelling	<i>Tronies</i> , National Gallery of Ireland & KMSKA
Project	Rubens Research Project
Jaar van publicatie	2022 Dublin / 2023 Antwerpen

3. CORPUS RUBENIANUM LUDWIG BURCHARD

Het oeuvre van Peter Paul Rubens wordt geschat op ruim 2500 composities en telt ongeveer 10.000 kunstwerken. Opzet van het Corpus Rubenianum Ludwig Burchard is een volledige catalogus daarvan. Momenteel nader het project zijn voltooiing. Het eerste deel verscheen in 1968. Verschillende Rubensonderzoekers van het KMSKA schreven een deel van deze wetenschappelijke uitgave.

XXVII (1), WORKS IN COLLABORATION: JAN BRUEGHEL I & II

Auteur	Christine Van Mulders
Uitgever	Brepols, 360 p., ISBN 978-1-909400-43-6
Jaar van publicatie	2016

V (2), THE LIFE OF CHRIST BEFORE THE PASSION: THE MINISTRY OF CHRIST

Auteur	Koen Bulckens
Uitgever	Brepols, 360 p., ISBN 978-1-909400-86-3
Jaar van publicatie	2017

XXII (2), ARCHITECTURE AND ARCHITECTURAL SCULPTURE XXII(3). SCULPTURE

Auteur	Valérie Herremens
Uitgever	Brepols, 360 p., ISBN 978-1-912554-31-7
Jaar van publicatie	2019

XX (1), STUDY HEADS

Auteur	Nico Van Hout
Uitgever	Brepols, 2 vol., 680 p, ISBN 978-1-912554-65-2
Jaar van publicatie	2021

4. JAARBOEK KMSKA

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2009 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2009

Barabara Baert	<i>Who touched me and my clothes?</i>
Lise De Greef	<i>Uterus cordis</i>
Liesbet Kusters	<i>Who is she? On the identity of the haemorrhaging woman</i>
Emma Sidgwick	<i>Tactility and potentiality in the motif of the Haemorrhoid</i>
Paul Vandenbroeck	<i>Genre painting III</i>
Paul Vandenbroeck	<i>Meaningful caprices</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2010 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2010

Barabara Baert	<i>Wild is the wind, Pathosformel and Iconology of a Quintessence</i>
Anna Bergmans & Marjan Buyle	<i>International Style in Mechelen, The Wall Paintings from c. 1400 in the Tower of St-John's Church</i>
Valérie Herremens	<i>Ars longa vita brevis, Altar Decoration and the Salvation of the Soul in the Seventeenth Century</i>
Paul Vandenbroeck	<i>The 'Nameless Motif': On the Cross-Cultural Iconography of an Energetic Form</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2011 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2011

Clara Bargellini	<i>Samuel Stradanus, Flemish Engraver in New Spain</i>
Marina Garone Gravier	<i>Th Plantinum and Antwerpian Presses in Mexico and Puebla</i>
César Manriue Figueroa	<i>Flemish Publications of Wide Circulation Printed Between 1529 and 1589 Found in the Reading Circles of New Spain</i>
Werner Thomas	

Sandra Van Ginhoven	<i>The Southern Netherlands, New Spain and the Atlantic networks of the Spanish Monarchy (1500-1700)</i>
Stijn Van Rossem	<i>Exports of Flemish Imagery of the New World: Guiliam Forchondt and his Commercial Network in the Iberian Peninsula and New Spain, 1644-1678</i>
Paul Vandenbroeck	<i>The Verdussens and the international trade in catholic books</i> <i>Manifold encounters</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2012 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2012

Barbara Baert	<i>Echoes of Liminal Spaces.</i>
Barbara Baert	<i>Nymph: Motif, Phantom, Paradigm, Effect</i>
Hans Geybels	<i>Our Lady of Scherpenheuvel in image and imagination</i>
Valérie Héremans	<i>Mingling with artless crafts</i>
Paul Vandenbroeck	<i>A bride amidst heroines, fools and savages</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2013-2014 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2013-2014

Lynn F. Jacobs	<i>Peasants in their Places in the Très Riches Heures</i>
Valérie Herremans	<i>Peter Paul Rubens and the decoration of the Jesuit church in Antwerp</i>
Mayu Fuijkawa	<i>A Hint of Distant Asia in Rubens' The Miracles of St. Francis Xavier</i>
Paul Vandenbroeck	<i>The Solomonian column and the double spiral</i>
Barbara Baert	<i>When the daughter came in and danced</i>
Barbara Baert	<i>Kairos or Occasion as Paradigm in the Visual Medium</i>
Elsje Janssen	<i>Tapestry as a brand for the Belgian State</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2015-2016 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2015-2016

Wendy Wauters	<i>Extracting the Stone of Madnes in perspective</i>
Meta Henneke	<i>A fertile or a virtuous bride?</i>
Ad Meskens & Godelieve van Hemeldonck	<i>Quignet, Quingetti, Cognget, Coignet</i>
Barbara Baert	<i>About Stains or the Image as Residue</i>
Mireille Madou	<i>Saint Jacob's wardrobe</i>
Nathalie Monteyne	<i>Jan Van Beers and photography</i>

HET JAARBOEK KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN 2017-2018 / ANTWERP ROYAL MUSEUM ANNUAL 2017-2018

Paul Vandenbroeck	<i>A suspect paradise</i> <i>Studies on the left panel and detail symbolism of Hieronymus Bosch's so-called Garden of Earthly Delights</i>
--------------------------	---

5. KMSKA-RUBENSBULLETIN

2011, JAARGANG 3

Coördinatie	Valérie Herremans
Bijdragen	<i>On the invention and execution of Coup de Lance</i> , Nico Van Hout <i>A Rubens discovery in Oslo</i> , Nico Van Hout <i>Abraham en Melchisedek: een proefdruk voor van een Rubensprent voor het Koninklijk Museum</i> , Nico Van Hout
Jaar van publicatie	2011

2012, JAARGANG 4

Coördinatie	Valérie Herremans
Bijdragen	<i>Triumph in Antwerp. Rubens's oil sketch The Triumphal Chariot of Kallo (II)</i> , Ank Adriaans-van Schaik, zelfstandig kunsthistoricus <i>Jordaens and the Rubens Descent of the Cross in Lille</i> , Nico Van Hout <i>Christus en de ongelovige Thomas. Iconologische opmerkingen bij enige afbeeldingen van na de Reformatie</i> , Alexander Mossel <i>Rubens en Brueggel, bondgenoten in de slag om de gordel van Ares</i> , Christine Van Mulders
Jaar van publicatie	2014

2014, JAARGANG 5

Coördinatie	Valérie Herremans
Bijdragen	<i>Rubens's Holy Family with the Parrot. Examination and Restoration</i> , Eva van Zuien <i>The Solomonic Column: A Rubenesque Motif in the Light of Tradition</i> , Paul Vandebroeck <i>Cataloguing Rubens and Rembrandt. A Closer Look at the Corpus Rubenianum and the Rembrandt Research Project</i> , Koen Bulckens
Jaar van publicatie	2014

ONDERZOEKS

PROJECTEN

2018-2023

1. ENSOR RESEARCH PROJECT

Rond het werk van James Ensor bestaan veel mythes. De kunstenaar werkte die mythes zelf graag in de hand. Zoals het idee dat Ensor lang nadacht over zijn composities en ze vaak wijzigde. Het Ensor Research Project onderzoekt de waarheid achter die mythes. Door terug te gaan naar de basis, het werk zelf. Centraal staat daarbij het creatieve proces: van idee tot afgewerkt schilderij. Op verschillende manieren proberen de onderzoekers te achterhalen hoe Ensor aan een schilderij begon en wat hij ermee bedoelde. In eerste instantie kijkt het onderzoeksteam naar de eigen collectie, om later uit te breiden naar andere (Vlaamse) museumcollecties.

DE WOORDEN VAN JAMES ENSOR

De onderzoekers graven in archieven op zoek naar geschriften van James Ensor. Die was zelf een enthousiaste schrijver van brieven, postkaarten, toespraken en andere publieke teksten. Al die teksten samen geven een inzicht in de artistieke en maatschappelijke opvattingen die Ensor koesterde. Waarom gebruikte Ensor maskers om de ware aard van mensen te onthullen? Waarom zit er zoveel satire in zijn werk? Waarom beeldde hij zichzelf zo vaak af? Waarom cultiveerde hij een imago van miskende kunstenaar? Op zulke vragen probeert het ERP antwoord te vinden, bij Ensor zelf.

GESPECIALISEERDE FOTOGRAFIE

Een andere tak van het Ensor Research Project duikt letterlijk in de verflagen. Met gespecialiseerde beeldtechnieken zoals infrarood, röntgen en verschillende fluorescentietechnieken. Elke methode belicht een ander facet van het creatieproces. Toont het ene procedé de gebruikte pigmenten, dan legt een andere de ondertekening bloot. Elk schilderij uit de collectie wordt zo onder de loep genomen. Daarnaast levert elke restauratie een schat aan informatie. Om een schilderij in ere te herstellen, moet de restaurator zich wel verdiepen in de werkwijze van Ensor. Behalve op gespecialiseerde beelden, ziet de restaurator elke millimeter van het werk voor zich, elke penseelstreek, elke zandkorrel. Zandkorrels, inderdaad. Die vond het team al terug op zijn werk, het bewijs dat Ensor wel degelijk buiten, op het strand, schilderde.

KUNSTGESCHIEDENIS

Een laatste poot waarop het onderzoek steunt, is de kunstgeschiedenis. Hoe uniek James Ensor als kunstenaar ook is, inspiratie valt zelden uit de lucht. De onderzoekers analyseren Ensors beeldmotieven en stijl om ze te vergelijken met die van tijdgenoten en voorgangers. Literatuur blijkt een rijke bron aan ideeën. Hoe critici, collega's en het publiek reageerden op Ensors werk vertelt veel over de tijd waarin hij leefde, de positie die hij als kunstenaar – en als burger – bekleedde. Welke plek neemt Ensor nu echt in, in de lange geschiedenis van de kunst? Hoe vernieuwend was hij?

2. RUBENS RESEARCH PROJECT

Opgestart in 2007 met de financiële steun van The Getty Foundation (Los Angeles) onderwerpt het Rubens Research Project de Rubenscollectie van het museum aan een exhaustief wetenschappelijke studie. De fotografische en materieeltechnische analyses verschaffen inzicht in de schildertechniek en stijl van Rubens en zijn ateliermedewerkers, en geven een nauwkeuriger beeld van het creatieve ontstaansproces en de datering van de schilderijen. Daarnaast gaat de archiefstudie dieper in op de ontstaansgeschiedenis, de herkomst en het restauratieverleden van de schilderijen. Onderzoek van primaire en secundaire bronnen voegt informatie toe over de historische context, de iconografie en de beeldtraditie.

Binnen het kader van het project realiseerden verschillende KMSKA-onderzoekers o.a. een eigen Corpusdeel binnen het Corpus Rubenianum Ludwig Burchard van het Centrum Rubenianum.

Sinds enkele jaren ligt de focus van het project vooral op het onderzoek rond het gebruik van tronies in het atelier van Rubens en de publieke ontsluiting ervan.

3. MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK

Technisch onderzoek helpen de restauratoren om een conditie beter in te schatten, degradatieprocessen te identificeren, overschilderingen te onderscheiden en constructies te begrijpen. Het is essentieel dat belangrijke beslissingen voor en tijdens behandelingen wetenschappelijk onderbouwd en gedocumenteerd worden. Via een langlopende samenwerking met de AXES onderzoeksgroep van de UA kan het KMSKA materiaaltechnisch onderzoek laten uitvoeren met hoogst gespecialiseerd apparatuur. Het onderzoek varieert naargelang de toestand van een object en kan gaan om:

- professionele fotografie van belangrijke momenten van restauratieprojecten
- technische documenten, zoals UV-, infrarood- en false color-opnames, als standaardprocedure
- dendrochronologie
- infraroodreflectografie
- 3D-scanning
- MA-XFR

Het KMSKA werkt ook samen met The Getty Institute, Detroit Institute of Arts of andere musea voor specifieke onderzoeken op zijn (reizende) collectiestukken.

Materiaaltechnisch onderzoek helpt niet alleen de restaurator bij behandelingen maar bevat ook belangrijke informatie voor het kunsthistorisch onderzoek zoals bij toeschrijvingen en dateringen. Het is een belangrijke factor bij zowel het Ensor Research Project als het Rubens Research Project in het onderzoek naar de creatieve processen van Ensor en Rubens.

ARTISTS

IN RESIDENCE

Rubens, Van Eyck, Fouquet, Ensor, Magritte, Memling, Rodin... Welk effect hebben ze op hedendaagse kunstenaars? Tweeëntwintig kunstenaars, groepen of collectieven dompelen zich vijf jaar lang onder in de collectie. Ze laten zich inspireren door de oude en moderne meesters, of door het museumgebouw, en geven er hun hedendaagse interpretatie aan. In woord, muziek, beeld, voorstellingen...

ADMIRAL FREEBEE

Singer-songwriter met een fascinatie voor James Ensor. Tom Van Laere wordt weleens de Belgische 'Neil Young' genoemd. Benieuwd hoe zijn 'Einstein Brain' de collectie van het KMSKA muzikaal interpreteert.

BAD VAN MARIE

Bad van Marie brengt beeldend ervaringstheater. Matthias Meersman en Peter Boelens delen de artistieke leiding. Het collectief doet zijn kijkers graag nadenken: over zichzelf én de maatschappij. Nu dompelt Bad van Marie zich onder in onze collectie...

BENJAMIN VERDONCK

Acteur, theatermaker, schrijver, beeldend kunstenaar, performanceartiest. Hij brengt kunst naar de openbare ruimte en voor een breed publiek. Van een gigantisch vogelnest op een stadsplein naar het museum.

BERNARD DEWULF in memoriam

Dichter, columnist, journalist en dramaturg Bernard Dewulf vulde al diverse essaybundels over schilderkunst. Hij ervaart kunst als een onlosmakelijk onderdeel van zijn bestaan. Dewulf was Antwerps stadsdichter in 2012 en 2013. Hij overleed helaas in 2021.

DIMITRI LEUE

Dimitri Leue is een Vlaamse televisie-, theater- en boekenmaker. Hij staat erom bekend dat hij diep nadenkt over kunst, literatuur, de maatschappij, psychosociale thema's, het milieu, ... Om daar op zijn creatieve manier gestalte aan te geven.

GOEYVAERTS STRIJKTRIO

Strijkerstrio met Kris Matthyssens op altviool, Fedra Coppens op viool en Pieter Stas op cello. Zij spelen moderne en hedendaagse composities. Ook wanneer ze zich laten inspireren door de Vlaamse Meesters.

HET ZESDE METAAL

Combineert poëtische, spitsvondige teksten in het West-Vlaams met een eigenzinnige sound. Voor de EP 'Meesters' liet de band zich inspireren door zes topstukken uit de collectie. In 2019 brachten ze hun nieuwe songs tijdens drie gesmaakte en uitverkochte concerten op de KMSKA-werf.

IKRAAAN

IKRAAAN beschrijft zichzelf als een clown en een dirigent die alle pijn, vreugde, al het goede en slechte in de mens belichaamt en in muziek vertaalt. Haar zoetgevooisde stem in combinatie met de pakkende woorden raakt mensen in het hart. Hypnotiserende muziek over de pijn van fundamenteel anders zijn.

IRIS BOUCHE

Iris Bouche verstaat de kunst om de beweging van alledaagse dingen samen te brengen tot een fascinerende choreografie. Ze onderzoekt ook hoe atypische dansers hun plek kunnen vinden binnen het hedendaagse danslandschap. Een mooi voorbeeld hiervan is haar *Isomo Project* in het KMSKA.

JAOUAD ALLOUL

Jaouad Alloul is moeilijk in één hokje onder te brengen. Gelukkig maar. Hij zingt, danst, acteert, onderneemt, strijdt (niet noodzakelijk in deze volgorde), ... Maar wat hij ook doet, zijn missie is altijd dezelfde: mensen verbinden via dialoog en kunst.

JOFFREY ANANE

Joffrey Anane is danser, choreograaf en acteur. Hij maakt deel uit van het kunstcollectief Osei Bantu en creëert zijn eigen comedyshow en webreeks Afro Belg. Joffrey netwerkt ook met kunstenaars over de hele wereld. Zijn missie? Mensen en kunst samenbrengen.

OLTREMONTANO

Historisch blazersensemble Oltremontano onderzoekt de historiek van blaasinstrumenten en brengt vergeten muzikaal erfgoed tot leven. Zo maakten ze een soundtrack voor Hans Memlings drieluik *God de vader met zingende en musicerende engelen*. Samen met het Centrum voor muziekinstrumentenbouw Puurs bouwden ze hiervoor de afgebeelde instrumenten na.

PEEPING TOM

Peeping Tom is een internationaal danstheatercollectief van choreografen Gabriela Carriza en Franck Chartier. Ze creëren magische universa waarin realisme en surrealisme elkaar vinden in een mix van dans, theater en muziek. Peeping Tom doet de grenzen vervagen.

ROBIN VERHEYEN

De Belgische jazzcomponist en -saxofonist Robin Verheyen woont in de VS. Hij deelt regelmatig het podium met jazzlegendes en richtte – samen met Tom Barman – TaxiWars op. Verheyen verbindt oude en nieuwe muzikale invloeden. En nu dus ook beeldende kunst met muziek.

SARAH CARLIER

Sarah Carlier is singer-songwriter. Ze schreef haar eerste composities op haar zestiende. Haar stijl kan best worden getypeerd als een zachte mix van folk, pop en soul, die openstaat voor invloeden van wereldmuziek. Ze heeft een warme en boeiende stem, ingebed in een zonovergoten groove. Sarah ontdekte de laatste tijd naast haar gitaar andere instrumenten en nieuwe, elektronische manieren om de muziek te benaderen.

SCHERZI MUSICALI

Met meer dan tien jaar op de teller, is het Belgische ensemble Scherzi Musicali vandaag een bekende naam in de wereld van de oude muziek. Spelplezier en onderzoek vooraf gaan hand in hand als de muzikanten het repertoire uit de 17de en 18de eeuw (her)ontdekken. Ongekende werken of bekende stukken, alle ondergaan ze een reflectieproces om tot een zo nauwkeurig mogelijke interpretatie te komen van de muzikale stijl.

STEF KAMIL CARLENS

'Multidisciplinair' is een mooi woord om Stef Kamil Carlens (°1970) te typeren. De beeldend kunstenaar, zanger, muzikant, componist en producer combineert al zijn bezigheden als hij optreedt met zijn Zita Swoon Group.

STUFF.

Dit avantgardistisch collectief omschrijft zich als een Gentwerpse jazz-fusion-beatgroep met vijf Power Rangers in de hoofdrol. Voor hun jongste album kozen ze het KMSKA-werk *Compositie* van Guy Vandenbranden als artwork.

THEATER STAP

Theater Stap maakt voorstellingen waarin mensen met een mentale handicap centraal staan. De authenticiteit van de spelers staat steeds voorop. De artistieke leiding is in handen van Marc Bryssinck.

TOM VAN DYCK

Tom Van Dyck is acteur, scenarist, regisseur en producent. Welk werk uit onze collectie zijn creativiteit triggert? Misschien wel dat van naamgenoot – en wie weet ver familielid – Anthony van Dyck?

TUTTI FRATELLI

Reinhilde Declair richtte in 2007 de sociaal-artistieke werkplaats Tutti Fratelli op. Hier slaan kunstenaars en kansengroepen de handen in elkaar om voorstellingen te creëren. Deze vertrekken altijd vanuit verbeelding, woord en speler. Declair is artistiek leider en regisseur van de *fratelli*.

VOETVOLK

Voetvolk is een internationaal gelauwerd dans- en performancegezelschap. Choreografe en danseres Lisbeth Gruwez en componist en muzikant Maarten Van Cauwenberghe onderzoeken via hun voorstellingen de bewegingstaal van het lichaam in verschillende vormen van extase.

DE
SCHOOONSTE
HONDERD

In september 2020 lanceerden we een oproep voor De Schoonste Honderd. Dat is het testpubliek waarmee we de nieuwe museumervaring op punt willen zetten. Deze 'Schoonste Honderd' zijn kritisch en werken hard. Dat levert boeiende inzichten op. Zo halen we er zoveel mogelijk kinderziektes uit: nog voor we openen.

WAT DOEN DE SCHOONSTE HONDERD?

De Schoonste Honderd zijn enthousiast over het nieuwe museum en niet bang om hun ongezouten mening te geven. Zij gaan met de volgende punten aan de slag:

- Ze speuren naar obstakels die bezoekers kunnen hinderen.
- Ze onderzoeken of mensen makkelijk hun weg vinden in het museum.
- Ze geven hun mening over teksten, ateliers en andere publieksactiviteiten.
- Ze gaan na of alle informatie duidelijk is.
- Ze geven tips om onthaal en faciliteiten gebruiksvriendelijker te maken.
- Ze proberen het grondplan van het museum uit
- Ze testen de website en het online ticketsysteem uit.
- Ze geven hun mening over tentoonstellingsconcepten.
- Ze testen de audiogidsen en multimediatoepassingen uit.
- Ze denken mee over hoe we nog beter kunnen inspelen op ons publiek.

Sinds hun aanstelling testten ze o.a. al de wayfindinding in het museum, de nieuwe multimedia, zaalteksten en labels, de nieuwe website, een bijzondere audiotour en een nieuw tentoonstellingsconcept.

BIJLAGEN

1. TIJDLIJN IN HIGHLIGHTS

19E EEUW – BOUW EN OPENING

- 1884-1890** Bouw van het museum in laatnegentiende-eeuwse eclectische stijl, met als architecten Jean Jacques Winders en Frans Van Dijck.
-
- 11 augustus 1890** Opening van het museum.

20STE EEUW - VERBOUWINGEN

- 1925**
- + Start overkoepeling patio's, getekend door Frans Van Dijck.
  - + De vier patio's zorgden voor lichtinval tot helemaal beneden in de kunstgalerijen
  - + 28 mei 1925: opening nieuwe museumzalen.
-
- 1952** Bouw van een atoomkluis in gewapend beton met muren van 1,5m dik en kluisdeuren die een uur lang een temperatuur van 900°C kunnen weerstaan.
-
- 1976-1977** Installatie technische infrastructuur en klimaatregeling, op dat moment vooruitstrevend in Europa.

21STE EEUW - MASTERPLAN

- 2004**
- + Lancering open oproep door de Vlaamse overheid mbt de studieopdracht voor het masterplan.
  - + De Selectiecommissie duidt Claus en Kaan Architecten (later KAAAN Architecten) aan om het Masterplan op te maken.
-
- 2006** Ondertekening overeenkomst Masterplan door de Vlaamse Overheid & KAAAN Architecten.
-
- 2011** Sluiting museum voor uitvoering Masterplan.

FASE 1 | 2011 - 2013

- 2011**
- + Aanvang afbraak bunker en atoomkluis met een pneumatische hamer.
  - + Aanvang asbestsanering
-
- 2012**
- + Ingebruikname externe depots voor de kerncollectie en de beeldencollectie.
  - + Ook het restauratieatelier krijgt een plek in één van deze depots.
-
- 2013**
- + Vrijmaken 19de-eeuwse looproute.
  - + Strippen patio's.
  - + Oplevering en ingebruikname van het interne depot. De bouw van het interne depot is de eerste concrete realisatie van het volledige Masterplan.

FASE 2 | 2014 - 2020

- 2014-2020**
- + bouw nieuwe museumvolumes op plaats van patio's
  - + renovatie en restauratie oorspronkelijk museumgebouw
  - + opbouw technische installaties
  - + gevelrestauratie
  - + restauratie historische mozaïeken

2015	<ul style="list-style-type: none"> + Plaatsen paalfundering en bouw van de staalstructuur voor de nieuwe museumzalen. + Gieten eerste beton in patio's.
2016	<ul style="list-style-type: none"> + Bouw van de laatste twee verdiepingen van de nieuwe museumzalen. Daarna begint de afwerking. + De dienst Archeologie van de stad Antwerpen onderzoekt muurfragmenten van de citadel van Alva (Zuiderkasteel) en muren van de gebouwen (kazematten en kazernes) binnen de citadel op de museumsite.
2017	<ul style="list-style-type: none"> + Goedkeuring van het definitief ontwerp voor de inrichting van de museumruimtes, opgemaakt door ontwerpteam TBM Robbrecht en Daem architecten - Asli Cıçek + Na een participatie- en een jurymoment wordt Team van Meer! gekozen als ontwerper voor de nieuwe museumtuin
2018	<ul style="list-style-type: none"> + Ontwerp nieuwe kunstmozaïek voor het peristilium door Marie Zolamian. + Aanvang gevelrenovatie + Aanpassing van het ontwerp voor de inkomzone. De verwachte bezoekersaantallen liggen hoger dan ingeschat bij de opmaak van het Masterplan en de zone vereist een meer uitgebreide horecavoorziening. Met de aanpassing kan het museum een integraal gastvrij onthaal realiseren. + Start uitvoering deeldossiers security en ICT. De werken binnen deze schijnbaar kleine dossiers zijn volledig verweven met de bouwwerken en hebben dus een grote impact. + Opstart nieuwe dossiers voor o.a. de gouddecoratie in de Rubens- en Van Dyckzaal en voor de aanpak van de De Keyserzaal
2019	<ul style="list-style-type: none"> + Einde gevelrenovatie. + Zowel in de nieuwe museumzalen als die van het historisch gebouw worden muren, vloeren, zolderingen, schrijnwerkgehelen, trappen,.. afgewerkt. + Verdere uitbouw van de nieuwe klimaatinstallatie doorheen het museum. + Het Antwerpse schepencollege keurt het definitieve tuinontwerp goed.
2020	<ul style="list-style-type: none"> + Opmaak en gunning van het renovatiedossier voor de kantoorvleugel. + Opmaak bestek voor de uitvoering van het laadplatform, een belangrijke schakel bij kunsttransport. + Na een open procedure vindt het KMSKA in De chinezen en Mojuice de ideale partners om voluit de kaart van visuele verwondering te trekken bij de realisatie van multimedia op zaal.

FASE 3 | 2021 - 2022

2021 - 2022	<ul style="list-style-type: none"> + Proefdraaien technische installaties + Uitvoering gouddecoratie in de Rubenszaal en Van Dyckzaal in 320 dagen door Altri Tempi. + Uitvoering renovatie kantoorvleugel. Behalve kantoorruimtes komen hier ook nieuwe ateliers voor workshops. + Renovatie de De Keyserzaal + Inrichting van de museumruimtes. + Uitvoering en installatie laadplatform. + Plaatsing van de nieuwe kunstmozaïek door Mosaico di Due naar het ontwerp van Marie Zolamian. + Heraanleg museumtuin. + Inhuizing kunstwerken.
-------------	---

2. AFZONDERLIJKE ARTIKELS & BIJDAGEN

- + Beele Siska i.s.m. Van Dorst Sven, *Een kapitaal stuk voor Antwerpen. Farasyn: een groot geval van de oude Antwerpse vischmarkt*, in *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, augustus -september 2014, nr. 4, pp. 26-29
- + Borms Gwen, Grijsenhout Frans, Van Marissing Julia & Thomassen, *Sophia A Delft Family Portrait (1639) by Jan Deamen Cool*, geschreven door, werd gepubliceerd in *Oud Holland 2020-2*, Volume 3, RKD
- + De Pourcq Ingrid, *Waarom verzamelen museumbibliotheken catalogi?*, *Kroniek over Artlibraries.net General Meeting*, 2013
- + De Pourcq Ingrid, *Allemaal rond de tafel bij kunst- en museumbibliotheken*, in *Bladen voor Documentatie/Cahiers de la Documentation*, 1, maart 2018, pp. 22-30
- + Gonnissen Adriaan, *Im Zeichen der Abstraktion, Belgische Kunst in einer polyzentrischen Avantgarde*, in (tentoonstellingscatalogus) *Fantastisch Real. Belgische Moderne von Ensor bis Magritte*, Hypo-Kulturstiftung Kunsthalle München (15/10/2021-06/03/2022), pp. 175-192.
- + Gonnissen Adriaan, *Koningin der Erotiek. Asta Nielsen, de kinoster van Paul & Paul*, in *Zuurvrij. Berichten uit het letterenhuis ter ere van de aankoop van Van Ostaijens Bezette Stad*, nr. 40, maart 2021, pp. 53-62.
- + Gonnissen Adriaan (red.), *Transatlantic Modernisms. Belgium-Argentina* (Mu.ZEE, Oostende, 2021).
- + Herremans Valérie, *Rubens Unveiled part 2: Paintings from Lost Antwerp Churches*, *The Rubenianum Quarterly*, 2013
- + Herremans Valérie & Geelen I., *Scheemaeckers in de schijnwerpers: een blik op de conservatiebehandeling van drie barokke altaren in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Aarschot*, *Oude land van Aarschot*, 2013
- + Herremans Valérie, *Embracing Brussels: Art and Culture in the Court City, 1600-1800*, L. Kelchtermans, K. Van der Stighelen and K. Brosens eds., Turnhout, 2013, recensie in: *HNA Review of Books*, november 2014
- + Herremans Valérie, *Iconographic Typology of the Southern Netherlandish Retable c. 1585-1685*, in: *Machinae Spirituales Les retables baroques dans les Pays-Bas méridionaux et en Europe. Contributions à une histoire formelle du sentiment religieux au XVIIe siècle*, B. D'Hainaut-Zveny et R. Dekoninck eds, Brepols, Scientia Artis 10, Brussel, 2014, pp. 105-133.
- + Herremans Valérie, i.s.m. Snaet Joris, *Faydherbe (Fayd'herbe, Faidherbe, Fidherbe)*, *Lucas, beeldhouwer en architect*, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 21, Brussel, 2014, kol. 313-32
- + Herremans Valérie, *Inventaris van barokke retabels in de Zuidelijke Nederlanden*, online catalogus Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 2014.
- + Herremans Valérie, *Creating Heaven on Earth. Ephemeral Altar Ornamentations in the Early Modern Southern Low Countries*, in: *Cultures du Spectacle Baroque : La fête baroque entre Italie et anciens Pays-Bas (1585-1685)*, R. Dekoninck, C. Heering (Eds.), KULeuven (in druk)
- + Herremans Valérie, *The legitimate use of images: depiction, retable and veneration in post-Tridentine Flanders*, in: *Simiolus*, 38, nr 3, 2015-2016, pp. 118-130
- + Herremans Valérie, [...] *il marmo si sia intenerito in vita [...] Rubens and Sculpture: a status quaestionis*, in *Alla luce di Roma. I disegni scenografici di scultori fiamminghi e il Barocco romano* (tentoonstellingscatalogus), C. Bossu, W. Bracke, A. Jacobs, S. Lambeau & C. Leporati eds., Roma, 2016, pp. 33-42.
- + Herremans Valérie, *Het geluk is een dwaze maagd die zich laat zoenen door elke sterke jonge man*, in: *Lust for Life, Zot geweld /Dwaze Maagd* (tentoonstellingscatalogus), Hannibal Brugge, 2016, pp. 83-89
- + Herremans Valérie, *Divinités et héros, satyres et bacchantes. La thématique mythologique dans la collection Van Herck*, in *La mythologie au fil de la collection Van Herck*, s. l., 2016, pp. 17-37

- + Herremans Valérie, *Rubens's Designs for Architectural Sculpture*, in *The Rubenianum quarterly*, 2019, 2 p. 2.
- + Huvenne Paul, De Baere Bart & Kockerbergh Iris inleiding *Over beelddenken – terug naar stap één, in: Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*, tentoonstellingscatalogus Meesterwerken in het MAS, BAI Publishers i.sm. MAS Books, Antwerpen, 2011, pp. 12-17.
- + Huvenne Paul, *Wereldbeelden. Antwerpen en de ontwikkeling van het landschapsgenre en de cartografie*, in: *Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen*, tentoonstellingscatalogus Meesterwerken in het MAS, BAI Publishers i.sm. MAS Books, Antwerpen, 2011, pp. 140-144.
- + Huvenne Paul, inleiding en epiloog van *Sensatie en sensualiteit: Rubens en zijn erfenis*, tentoonstellingscatalogus, Mercatorfonds i.sm. Bozar Books & KMSKA, Brussel, 2014, p.11, 321-322.
- + Huvenne Paul, inleiding en epiloog van *Sensation et sensualité : Rubens et son héritage*, tentoonstellingscatalogus, Mercatorfonds i.sm. Bozar Books & KMSKA, Brussel, 2014, p. 11, 321-322.
- + Huvenne Paul, inleiding van *Rubens and his legacy*, tentoonstellingscatalogus, Royal Academy Books, Londen, 2014, p. 8.
- + Huvenne Paul, inleiding en epiloog van *Rubens und sein Vermächtnis : Inspiration für Europa*, Leipzig, 2014, p. 8, 321-322.
- + Huvenne Paul, i.s.m. Nanny Schrijvers & Katharina Van Cauteren, *Sensatie en sensualiteit: Rubens en zijn erfenis*, OKV, Gent, 2014
- + Janssen Elsje, *Acquisitions Decorative Art*, in *The Rijksmuseum Bulletin*, 62, (2014), nr. 2, pp. 188-213 (ism D. J. Biemond, M. Fitski, J. Van Campen, E. Sint Nicolaas, F. Diercks)
- + Janssen Elsje, *Clair sur somber ou somber sur claire? Interprétation des motifs des damas blancs, in Lumières sur le blanc. Une facette de l'aventure textile, Actes des Journées d'étude*, Association Française pour l' Étude du Textile (AFET), ed. C. Coupry en F. Cousin, Saint-Maur-des-Fossés, 2014, pp. 43-49
- + Klaassen Lizet en Van Zuïen Eva, *In situ macro X-ray fluorescence (MA-XRF) scanning as a non-invasive tool to probe for subsurface modifications in paintings by P.P. Rubens*, in: *Microchemical Journal*, Volume 138, mei 2018, pp. 238-245
- + Klaassen Lizet, *Characterization and Removal of a Disfiguring Oxalate Crust on a Large Altarpiece by Hans Memling*, in: *Metal Soaps in Art - Conservation and Research*; F. Casadio, K. Keune, P. Noble, A. Van Loon, E. Hendriks, S. Centeno, G. Osmond (Eds.), Springer Nature, New York, 2018
- + Klaassen Lizet en Postec Marie, *The Conservation and Restoration of Memling's God the Father with Singing and Music-making Angels*, in: *Harmony in Bright Colors. Memling's God the Father with Singing and Music-making Angels restored*, Turnhout: Brepols, 2021, pp. 10-33.
- + Klaassen Lizet, Postec Marie, Van der Snickt Geert, Spring Marika, *Materials and Painting Technique of Memling's Nájera panels*, in: *Harmony in Bright Colors. Memling's God the Father with Singing and Music-making Angels restored*, Turnhout: Brepols, 2021, pp. 86-123.
- + Klaassen Lizet en Postec Marie, *The Frames and Framing of Memling's Nájera panels*, in: *Harmony in Bright Colors. Memling's God the Father with Singing and Music-making Angels restored*, Turnhout: Brepols, 2021, pp. 124-141.
- + Schrijvers Nanny, *Es war keine Liebe auf den ersten Blick. Die Madonna von Fouquet und das Königliche Museum für Schöne Künste in Antwerpen*, in: *Fouquet, Petersberg*, 2017, pp 121-125
- + Sellink Manfred, *Voorloper én vertegenwoordiger van zijn tijd; reflecties over de betekenis van Jheronimus Bosch' oeuvre*, *Ons Erfdeel* 59, 2016, no. 1, pp. 58-66
- + Sellink Manfred, *Hieronymus Bosch both trendsetter and representative of his time*, *The Low Countries* 24, 2016, pp. 124-133
- + Sellink Manfred, *Enfant de son époque et précurseur: Jérôme Bosch*, *Septentrion, arts, lettres et cultures de Flandre et des Pays-Bas* 45, 2016, pp. 2-9
- + Sellink Manfred, Till-Holger Borchert en Catherine De Zegher, *Antwoord op een essay*, in: *H ART Magazine* 158, 23 juni 2016, p. 25
- + Sellink Manfred, *A Spanish adventure; the rediscovery of a Bruegel and its acquisition by the Prado*, in: *Bart Cornelis, Gert Luijten, Louis van Tilborgh and Tim Zeedijk, Collecting for the public, works that made a difference; essays for Peter Hecht, Paul Holberton publishing London, Fondation Custodia Paris and Vereniging Rembrandt, Den Haag*, 2016, pp. 190-195
- + Sellink Manfred & Miquel Zugaza, *Voorwoord*, in: *De kunst van Clara Peeters, exh. cat. Antwerpen (Rockoxhuis) en Madrid (Museo Nacional del Prado) 2016-17*, Nederlands, KMSKA en Museo Nacional del

- Prado, Antwerpen & Madrid, p.11 (ook Engelse en Spaanse versie)
- + Sellink Manfred, *Der Großen Verschiedenheit sowohl in Farbe als auch Aussehen sollen wir weise und rücksichtsvoll folgen, denn das bringt die große gepriesene Schönheit*, in: Uta Neidhardt and Konstanze Krüger, tentoonstellingscatalogus *Das Paradies auf Erden; Flämische Landschaften von Bruegel bis Rubens, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister, (Duits), Sandstein Verlag, Dresden, ISBN 978-3-95498-252-3), 2016-2017, pp. 14-27*
  - + Sellink Manfred, *Berg- und Flusslandschaft (Ticino-Tal), um 1600 / Gebirgslandschaft mit einem Dorf im Mittelgrund, um 1600*, in: Uta Neidhardt and Konstanze Krüger, tentoonstellingscatalogus *Das Paradies auf Erden; Flämische Landschaften von Bruegel bis Rubens, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister, (Duits), Sandstein Verlag, Dresden, 2016-2017, pp. 180-181, entries nos. 56-57*
  - + Sellink Manfred, *Veel verscheidenheid, zowel in kleur als in vormen moeten we nastreven, wijs en verstandig, want dat brengt grote, prijzenswaardige schoonheid teweeg, het landschap in de kunst van de Zuidelijke Nederlanden tot 1600*, in: Manfred Sellink, Hildegard Van de Velde and Nico Van Hout, tentoonstellingscatalogus *The Sky is the Limit; het landschap in de Nederlanden, Antwerpen (Rockoxhuis), (VZW Museum Nicolas Rockox and Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Antwerpen), 2017, pp. 7-41*
  - + Sellink Manfred, *El triunfo de la Muerte y El vino de la fiesta de San Martín. Dos obras maestras de Pieter Bruegel el Viejo en el Museo del Prado*, in: Miguel Falomir et al., *Los tesoros ocultos del Museo del Prado, Madrid (Spaans), Fundacion Amigos Museo del Prado, 2017, pp. 165-181*
  - + Sellink Manfred, *'Bar Party', een onbekende litho van David Hockney*, in: *De verbeelder verbeeld(t) : boekillustratie en beeldende kunst*, ed. Anna Cecilia Koldewij; Jos Koldewij, Uitgeverij Vantilt, 2017. p. 243 - 247
  - + Sellink Manfred, *'De wet beoogt degene die ze straft te corrigeren' en 'Rechtvaardigheid begint met zelfkennis en mededogen'*, in: Samuel Mareel, *Roep om rechtvaardigheid: recht en onrecht in de kunst uit de Nederlanden, 1450-1650, Mechelen, Hof van Busleyden (Dutch), Hannibal, 2018*
  - + Sellink Manfred, *Spraak en tegenspraak – musea gevangen tussen belangen?*, in: *Tegenkrachten, een waaier van tegenkrachten belicht vanuit de werelden van de kunsten, de wetenschap, de journalistiek en het recht*, Marjan Goslings, René Klomp, *Ars Aequi Libri Nijmegen, 2018, pp. 101-105*
  - + Sijsmans An, *Met slakkenogen. Slow art als nieuwe museale ervaring*, *FARO: tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2016 nr 2, pp 64-66
  - + Todts Herwig en Suzuki Toshoharu, *James Ensor in Context. Ensor and the History of European Art from the Collection of the Royal Museum of Fine Arts Antwerp*, *NHK Promotions Inc. Tokio, 2012*
  - + Todts Herwig, *James Ensor: Fra Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen of schweizische samlinger*, *Ordupgaard, 2013*
  - + Todts Herwig, *James Ensor: From the Royal Museum of Fine Arts Antwerp and Swiss Collections*, *Ordupgaard, 2013*
  - + Todts Herwig, *Preface, James Ensor. The Temptation of Saint Anthony*, *The Art Institute of Chicago & Yale University Press, 2014, p. 14-16*
  - + Todts Herwig, *James Ensor: Aus dem Königlichen Museum für Schöne Künste Antwerpen und Schweizer Sammlungen*, *Ostfildern, 2013*
  - + Todts Herwig, *Oostende, Ensors denkbeeldige paradijs*, *jaarboek voor de studie van het fin de siècle, 2013, p. 217.230*
  - + Todts Herwig, *Vive la couleur, ornement de nos noces spirituelles! De finaliteit van Ensors incoherente artistieke bedrijvigheid*, *Hommage Robert Hoozee, Uitgeverij MER, Museum voor Schone Kunsten Gent, 2014.*
  - + Todts Herwig, *Levenslust & levensstijl: de iconografie van Rik Wouters*, in: *Lust for Life, Zot geweld /Dwaze Maagd (tentoonstellingscatalogus)*, *Hannibal Brugge, 2016, pp. 10-14*
  - + Todts Herwig, *Het Zotte Geweld van Rik Wouters, een ongecompliceerde uitbeelding van lust*, in: *Lust for Life, Zot geweld /Dwaze Maagd (tentoonstellingscatalogus)*, *Hannibal Brugge, 2016, pp. 68-81*
  - + Todts Herwig, *A Capricious Artistic Quest for Bliss: Postmodernist avant la lettre*, in: *Intrigue, James Ensor by Luc Tuymans (tentoonstellingscatalogus)*, *Londen, 2016, pp. 14-27*

- + Todts Herwig, Bonne Karen, Janssen Elsje, Van Mulders Christine, *Museum Policy Concerning the Conservation and Restoration of Art Works and the Rubens and Ensor Research Projects at the Royal Museum of Fine Arts Antwerp*, in: Acta of the International Symposium Paul Coremans. A Belgian Monuments Man and His Impact on the Preservation of Cultural Heritage Worldwide, KIK-IRPA, Brussel, 15-17 juni 2015, publicatie 2016
- + Todts Herwig, *Hongeren naar een plaats in de canon. Over de receptie van het werk van Rik Wouters*, Rik Wouters Retrospectieve, (tentoonstellingscatalogus) Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België & Somogy Editions d'Art, 2017, p. 253-265 (tevens Engels, Frans)
- + Todts Herwig, *Een museumdirecteur en de canon van de moderne kunst in België*, Walther Vanbeselaere, verzamelaar voor de staat 1948 - 1973, Museum Dhondt-Dhaenens, Deurle, 2017, p. 116-153
- + Todts Herwig, *James Ensor, Le Salon bourgeois, 1881*, in: The Power of the Avant-Garde. Now and Then, Tielt : Lannoo & Brussel : Bozar, 2017, p. 56
- + Todts Herwig, *George Hendrik Breitner in de Antwerpse museumverzameling*, in: Rumor in de stad. De schilders van Tachtig, tentoonstellingscatalogus Kunstmuseum Den Haag, 2017
- + Todts Herwig, *La Plume, Wilhelm Fraenger en Ensors bedrieglijk-modernistische spiegelbeelden*, A. C Koldewij & J. Koldewij (ed.), De verbeelder verbeeld(t). Boekillustratie en beeldende kunst, Nijmegen: Uitgeverij Van Tilt, 2017, p. 206 - 212
- + Todts Herwig, *Ensors grillige zoektocht naar gelukzaligheid & Wouters boekstaven*, Katharina van Cauteren, Oer. De wortels van Vlaanderen (tentoonstellingscatalogus), Tielt: Lannoo, 2017, p. 201-213 & 221-233
- + Todts Herwig, "Apparently, that flabby flesh embodies the feverishness of today's turbulent existence. Rik Wouters' Foolish Virgin / Crazy Antics (1912)", Adriana Sotropa, Sara Vitacca (ed.), Actes du Colloque International Bacchanales ! Ivresses des arts au XIXe siècle, Presses Universitaires Bordeaux, symposiumbijdrage herwerkt tot artikel, 2017-2018
- + Todts Herwig, *Portraits en pied du peuple. Aspects du misérabilisme, du réalisme en du naturalisme à la fin des XIXe siècle en Europe*, in: Léon Frédéric, un autre réalisme (tentoonstellingscatalogus Musée Courbet, Ornans), Editions du Sékova, 2018
- + Todts Herwig, *De kracht van verwachting*, opiniestuk in: De Standaard, 3 februari 2018
- + Todts Herwig, *Fin-de-siècle artistic fashions and trends and the visual arts in Antwerp*, in: Groniek. Historisch Tijdschrift, Rijksuniversiteit Groningen, 2018
- + Todts Herwig, "Les épisodes de la vie d'un artiste intéressant beaucoup" : the power of the media and how to use it: an exploration of Ensor's self-mediatization, in: The mediatization of the artist, Rachel Esner, Sandra Kisters (Eds.), Palgrave Macmillan, Cham, proceedings of the international symposium 2016 at the University of Amsterdam, 2018, pp. 47-59
- + Todts Herwig en Canning Susan, m.m.v. Patrick Florizoone, Willem Coppejans, *De bekeringen van James Ensor. Werken van 1888 tot 1940*, Mechelen, 2020, 238 p.
- + Todts Herwig, 'James Ensor's whimsical Quest for Bliss', Katharina Van Cauteren (ed.), Coming Home: Flemish Art, 1880-1930, (Phoebus Foundation), Lannoo, 2020, p. 211-228.
- + Todts Herwig, 'Wouters writings', Katharina Van Cauteren (ed.), Coming Home: Flemish Art, 1880-1930, (Phoebus Foundation), Lannoo, 2020, p. 229-252.
- + Todts Herwig, 'Woord vooraf', Ronny & Jessy Van de Velde (ed.), Jules Schmalzigaug, 1882-1917, 2 vol. Beredeneerde catalogus, (Galerie Ronny Van de Velde Knokke & Antwerpen), Ludion, 2020, p. 4-5.
- + Todts Herwig & van Caesbroeck Joke, 'De dood achtervolgt de mensenkudde (1887) James Ensor', ('Het Beeld'), De Standaard (30/05/2020)
- + Todts Herwig, 'Levende meesters. Jenny Reynaerts over negentiende-eeuwse schilderkunst in Nederland', De Lage Landen - context bij cultuur in Vlaanderen en Nederland, p. 180-183
- + Todts Herwig, *Postmodernist avant-la-lettre / Postmodernist avant-la-lettre*, Inge Herold & Johan Holten (ed.), James Ensor, (tentoonstellingscatalogus Kunsthalle Mannheim) München, Berlijn: Deutscher Kunstverlag, 2021, pp. 14-29 (en & du)
- + Todts Herwig, Diederik Roger & Santorius Nerina (ed.), *Fantastisch real: Belgische Moderne von Ensor bis Magritte*, (tentoonstellingscatalogus Kunsthalle Munchen) Dresden: Sandstein, 2021, (245 pp)

- + Todts Herwig, *Die belgische Kunst seit dem 19. Jahrhundert: Institutionen und Strömungen*, Roger Diederens, Nerina Santorius & Herwig Todts (ed.), *Fantastisch real: Belgische Moderne von Ensor bis Magritte*, (tentoonstellingscatalogus Kunsthalle Munchen) Dresden: Sandstein, 2021, pp. 17-27
- + Todts Herwig, *James Ensor. Eine Vielfalt künstlerische Stile*, Roger Diederens, Nerina Santorius & Herwig Todts (ed.), *Fantastisch real: Belgische Moderne von Ensor bis Magritte*, (tentoonstellingscatalogus Kunsthalle Munchen) Dresden: Sandstein, 2021, pp. 95-115
- + Todts Herwig, *Like beautiful pristine porcelain. Paintings and Drawings on Small, Prepared Painting Panels*, Sabine Taevernier (ed.), *James Ensor. An Intimate Portrait*, (tentoonstellingscatalogus) New York: Gladstone Gallery, 2021, pp. 35-41
- + Van Cauteren Katharina en Huvenne Paul, *Fred Bervoets: zelfportretten 2010-2013*, Uitgeverij Kannibaal, 2013
- + Van Cauteren Katharina en Kockelbergh Iris, *Flemish masterpieces from Antwerp: Exclusive paintings & engravings from the 17th century*, 2013
- + Van Cauteren Katharina, *Eigen kunst eerst: over het roddelgevoel en de geboorte van de 'Antwerpse Schilderschool'*, Antwerpse Academie Kunst, 2013
- + Van Cauteren Katharina, *Kunst: ambacht of wetenschap*, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 2013
- + Van Cauteren Katharina, *De Parijse Académie Royale de Peinture et de Sculpture*, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 2013
- + Van Cauteren Katharina, *De academische stijl : schoonheid als hoogste doel*, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 2013
- + Van Cauteren Katharina, *Kleine parade van kunstenaars*, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 2013
- + Van Hout Nico, *Van tetradrachme tot kogelvis. De Wunderkammer, hogeschool van kunst en wetenschap*, in: Beelddenken. Vijf eeuwen beeld in Antwerpen, tentoonstellingscatalogus Meesterwerken in het MAS, BAI Publishers i.sm. MAS Books, Antwerpen, 2011, pp. 106-127.
- + Van Hout Nico, *Geweld in: Sensatie en sensualiteit: Rubens en zijn erfenis*, tentoonstellingscatalogus, Mercatorfonds i.sm. Bozar Books & KMSKA, Brussel, 2014, p.22-75.
- + Van Hout Nico, *Rubens' Heilige Familie met papegaai in: Papegaai. 't Cierlijk schoon van haare veeren*, pp. 9-26
- + Van Hout Nico, *Ein so schönes Bild ist nie in der Natur gesehen worden. Peter Paul Rubens und die Landschaft*, in: Das Paradies auf Erden. Flämische Landschaften von Bruegel bis Rubens, Uta Neidhardt and Konstanze Krüger (tentoonstellingscatalogus), Duits, Sandstein Verlag, Dresden, 2016
- + Van Hout Nico, *Rubens" and the Passion. Composition on the Basis of a Brainstorming Session?*, in: The Power of Transformation (tentoonstellingscatalogus), Wenen, Kunsthistorisches Museum, 2017
- + Van Hout Nico e.a., *The Sky is the Limit*, catalogus, Antwerpen, Rockoxhuis, 2016
- + Van Hout Nico, *Der Vergessene Rubens. Drei Kopfstudien von Frauen im Rampenlicht*, in (tentoonstellingscatalogus) *Becoming Famous. Peter Paul Rubens*, Staatsgalerie Stuttgart (22/10/2021-20/02/2022), pp. 219-232.
- + Vandenbroeck Paul, *Le chanoine rouge': tribute to an inspired and inspiring master*, in: *Netherlandish art and luxury goods in Renaissance Spain: studies in honor of professor Jan Karel Steppe (1918-2009)*, Van Heesch, D., Janssen, R. & Van der Stock, J. (eds.). Harvey Miller Publishers; London, 2018, pp. 5-12

3. ANDERE ONDEROEKSPROJECTEN

METOX, 2016-2021

Wat	<ul style="list-style-type: none"> → onderzoek naar het ontstaan, de verschijningsvormen en mogelijke remediëring van en tegen metaaloxalaten in de collectie 15de- en 16de-eeuwse olieverfschilderijen van de federale wetenschappelijke instellingen → ontwikkeling en toepassing van een analytische methodologie die inzicht geeft in de formatie van metaaloxalaten en hun accumulatie in en op de verflagen, zodat adequate stappen in het restauratieproces op een verantwoorde wijze kunnen genomen worden.
Initiatief	<ul style="list-style-type: none"> → select consortium van federale wetenschappelijke instellingen (KIK, KMSKB), universitaire (UA, UCL) en andere wetenschappelijke instellingen (National Gallery London, The European Synchrotron Radiation Facility (ESRF) → BRAIN (Belgian Research Action through Interdisciplinary Networks) – project vanuit de federale overheid
Onderzoekers	Sanyova, J., Janssens, K., Bücken, V., Delcorte, A., Borms, G (KMSKA)
Partners	UA - AXES, UCL, KIK, KMSKB, National Gallery London, ESRF
Belang KMSKA	<ul style="list-style-type: none"> → door zijn expertise (Memlingrestauratie) is KMSKA vertegenwoordigd in het follow-upcommittee van dit project → dit onderzoeksproject is ook relevant is voor de eigen deelcollectie 15de- en 16de-eeuwse schilderijen die onderhevig is aan dezelfde problematiek

SMART*LIGHT, 2018-2020/21

Wat	<p>ontwikkeling van een compacte en verplaatsbare bron van zeer heldere röntgenstraling met instelbare golflengte ontwikkeld, een ‘tafelmodel synchrotron’</p> <p>toepassing: medische diagnostiek, in onderzoekslaboratoria voor het ontwikkelen van nieuwe materialen en in musea om belangrijke kunstwerken te onderzoeken</p>
Initiatief	consortium van 12 organisaties in Nederland en Vlaanderen , waaronder: met een subsidie van 2,85 miljoen euro van het Europees fonds voor Regionale Ontwikkeling (Interreg Vlaanderen-Nederland)
Onderzoekers	Castricum, H. L., Dik, J., Luiten, J., Janssens, K., Boone, M., Klaassen, L., Borms, G. (KMSKA), Vandenbroucke, D., Wiegman, M., Niessen, W. J., Priem, H., Kerp, H., Van Loo, D. & Van den Brink, O.
Partners	o.a. TUE Technische Universiteit Eindhoven, TUD Technische Universiteit Delft, UA - AXES, UGent, Museum Boymans Rotterdam, Erasmus MC (medisch centrum), X-Ray Engineering,

Afga Healthcare, VDL Enabling Technologies Group, TI-Coast, Materials Innovation Institute (M2i)

Belang KMSKA versterking samenwerking met binnen- en buitenlandse universiteiten en Museum Boijmans-van Beuningen voor materiaaltechnisch onderzoek van cultureel erfgoed

via dit project houdt het restauratieatelier voeling met het domein van de technische kunstgeschiedenis

ondersteuning van het interne kunsthistorisch Rubensonderzoek door de selectie van Rubensgerelateerde kunstwerken, gekoppeld aan een gelijk(w)aardige selectie afkomstig van het Museum Boijmans-van Beuningen

DATA-FUSION, 2019-2022

Wat

- onderzoek naar de toepassing van data-fusion technologie voor schilderijen
- hybride 3D-visualisatie van de dynamische effecten van het degradatieproces in verflagen van 17de-eeuwse olieverfschilderijen. Zulke modellen faciliteren de interpretatie van de visuele en chemische veranderingsprocessen die zich aan de oppervlakte van een schilderij manifesteren.
- combinatie van 2D-chemische beelden van het macroniveau (volledige schilderij) en het nanoniveau (verfmonsters en dwarsdoorsnedes) met 3D-tomografische dichtheidskaarten
- mogelijkheid om de vorming, de migratie en de oppervlaktekristallisering van secundaire degradatieproducten in het schilderij te localiseren en te visualiseren.

Initiatief

- UA, AXES onderzoeksgroep (Antwerp X-ray analysis, Electrochemistry and Speciation)
- doctoraatsonderzoek waarbij voor de vraagstelling representatieve schilderijen uit de museumcollectie onderzocht worden
- FWO-onderzoeksproject

Onderzoekers Janssens, K., Borms, G. (KMSKA), Keune, K., Meirer, F.

Partners UA - AXES, Rijksmuseum Amsterdam, Universiteit Utrecht

Belang KMSKA Door de selectie (o.a. Rubens, Jordaens, De Heem) af te stemmen op enerzijds de prioritaire restauraties uit de museumcollectie waarvoor materiaaltechnisch onderzoek vereist is draagt dit FWO-project rechtstreeks bij tot de kerntaken van de wetenschappelijke instelling KMSKA. De resultaten van het onderzoek bepalen mee de wijze waarop de restauratie van het schilderij uitgevoerd zal worden.

DOWN TO THE GROUND, 2019-2023

Wat

- onderzoek naar de oorsprong, historiek en verspreiding van de gekleurde grondering van schilderijen op doek en paneel in de Gouden Eeuw van de Noordelijke Nederlanden
- onderzoek naar de technische samenstelling, visuele kwaliteiten en verouderingsprocessen en - eigenschappen van de gekleurde preparatielaag

Initiatief

- Universiteit van Amsterdam (UVA)
- NWO-project (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek)

→ twee doctorandi en één postdoc

DRSI

Binnen de scope van het project wordt een nieuwe onderzoekstechniek en dito apparatuur ontwikkeld : Depth-Resolved Hyperspectral Imaging (DRSI). Deze apparatuur moet het mogelijk maken een beeld te krijgen van kleur in relatie tot laagdikte over het hele oppervlak van een schilderij. Ze faciliteert nieuwe inzichten in de optische effecten van de verschillende lagen en reikt mogelijkheden aan voor digitale reconstructie van de oorspronkelijke kleuren van de schilderijen.

Onderzoekers

Stols-Witlox, M., Hermens, E., Hendriks, E., Groves, R., Kolfin, E., Noble, P., Vandivere, A., Abraham, L., Wadum, J., Spring, M., Anisimov, A., Stolwijk, C., Borms, G (KMSKA).

Partners

Rijksmuseum Amsterdam, TU Delft, Mauritshuis Den Haag, Frans Halsmuseum Haarlem, National Gallery London, Statens Museum for Kunst/Center for Art Technological Studies and Conservation (SMK/CATS) Kopenhagen, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) Den Haag.

Belang KMSKA

- versterking internationale samenwerking en kennisuitwisseling op het gebied van de technische kunstgeschiedenis. De KMSKA-collectie bevat een aantal werken die veelbelovend zijn in het kader van de vraagstelling.
- het onderzoek sluit aan bij de aanwezige interne kennis over dit specifieke onderwerp
- uitbreiding van expertise inzake materiaaltechnisch onderzoek in het restauratieatelier

2021

- Onderzoek op drie werken in restauratie van Frans Floris naar zijn gebruik van een gekleurde ondergrond via SEM-EDX-analyses op verfmonsters
- Onderzoek op *Altaarstuk van het schrijnwerkersambacht* van Quinten Massijs naar laagopbouw, materiaalgebruik en techniek via IRT-metingen en verfmonsters

4. RESTAURATIES SCHILDERIJEN EN SCULPTUREN 1999-2021

	Titel	Kunstenaar	Inv. nr.	Restaurator(en)	Duur	Externe financiering
1999						
INTERN						
01	<i>Stilleven met vis</i>	Clara Peeters	834	Lizet Klaassen		
02	<i>Jupiter en Juno</i>	Cornelis de Vos (atelier van)	5122	Nico Van Hout		
EXTERN						
03	<i>Bewening van Christus</i>	Anthony van Dyck	404	Cathérine van Herck		Stichting Cornelis Floris vzw
04	<i>Madonna bij de fontein</i>	Jan van Eyck	411	Livia de Puydt, KIK/IRPA	1999-2000	
05	<i>Bloemen in een vaas</i>	Jan Brueghel	643	Cathérine van Herck		Stichting Cornelis Floris vzw
06	<i>Portret van Marten Pepijn</i>	Anthony van Dyck	793	Cathérine van Herck		Stichting Cornelis Floris vzw
07	<i>Godefried Hermans, abt van Tongerlo</i>	Willem Jacob Herreyns	1079	Marie Heugebaert, SRAL		
08	<i>De wandeling</i>	Roger Raveel	3159	Wim Stillaert		
09	<i>Alexander Vinck</i>	Anthony van Dyck	5044	Cathérine van Herck		Stichting Cornelis Floris vzw
2000						
INTERN						
10	<i>Margareta van Oostenrijk</i>	Bernard van Orley	184	Ineke Labarque	2000-2001	

11	<i>De Stadsontvanger</i>	Marinus van Reymerwale	244	Susan Farnell	2000-2001
12	<i>Kruisdraging</i>	Meester van Frankfurt	568	Griet Steyaert	2000-2001
EXTERN					
13	<i>Rust op de vlucht naar Egypte</i>	Gerard david	47	Kees Schreuder, SRAL	
14	<i>Jacopo Pesaro, bisschop van Paphos, door paus Alexander VI Borgia voorgesteld aan Sint-Pieter</i>	Ttiaan	357	Hélène Dubois, SRAL	2000-2002
15	<i>Caesar Alexander, abt van Scaglia</i>	Anthony van Dyck	405	Cathérine van Herck	2000-2001
16	<i>Winterlandschap</i>	Isaac van Ostade	467	Anne Van Grevenstein, SRAL	2000-2001
17 18	<i>Triomfboog van de Kardinaal Infant Ferdinand, voor- en achterzijde</i>	Theodoor van Thulden	472-473	Cathérine van Herck	2000-2001
19	<i>De veerpont</i>	Simon Van Ruysdael	715	Cathérine van Herck	
20	<i>Landschap met dansende herders</i>	Jan Wildens	987	Maryse van der Voort	
21	<i>Moeder en kind</i>	Pierre Paulus	715	Lieve van der Biest	
22	<i>Meisje in bruin</i>	Hippolyte Daeye	2682	Lieve van der Biest	
23	<i>Stilleven</i>	Paul de Vos/Frans Snijders	5082	Cathérine van Herck	2000-2001
2001					
INTERN					
24	<i>Bernardo Bembo, staatsman en ambassadeur van Venetië</i>	Hans Memling	5	Susan Farnell	2001-2002
25	<i>Het schuttersfeest</i>	Meester van Frankfurt	529	Griet Steyaert	2001-2005
26	<i>Nanette de Spoelberch, mevrouw Louis de Baillet-Latour</i>	Jacques de Lalaing	2492	Marie Postec	2001-2002

27	<i>De vijvers van de Grijsze Molen in Terhulpen</i>	Hippolyte Boulenger	2699	Marie Postec	
	EXTERN				
28	<i>De volkstelling in Betlehem</i>	Pieter Brueghel II	776	Kees Schreuder, SRAL	i.s.m. Bonnefantenmuseum
2002					
	EXTERN				
29	<i>Familieportret</i>	Cornelis De Vos	841	Kees Schreuder, SRAL	2002-2004
2003					
	INTERN				
30	<i>De zegewagen van Kalloo</i>	Peter Paul Rubens	318	Susan Farnell	2003-2004
31	<i>Verzoeking van de heilige Antonius de Grote van Egypte</i>	David Teniers II	859	Barbara Schoonhoven en Malgorzata Stachurska	
32	<i>Mevrouw Mols-de Brialmont</i>	Nicaise de Keyser	1772	Marie Postec	2003-2004
33	<i>Madonna</i>	Meester van de (Brugse) Legende van de H. Ursula	5004	Susan Farnell	
34	<i>De roeping van Elisa</i>	Jan Massijs	5024	Marie Postec en Jean-Albert Glatigny	2003-2004
	EXTERN				
35	<i>Heilige Theresia van Ávila bekomt door Christus' tussenkomst de verlossing uit het vagevuur van Bernardino de Mendoza</i>	Peter Paul Rubens	299	Jos van Och, SRAL	2003-2004
36	<i>De opvoeding van Maria</i>	Peter Paul Rubens	306	Jos van Och, SRAL	2003-2004
37	<i>Gravin Rattazzi, geboren Maria-Laetitia Bonaparte-Wyse</i>	Emile Auguste Carolus-Duran	1380	Bill Whitney	

2004

INTERN

38	<i>Vissersjongen</i>	Frans Hals	188	Kees Schreuder, SRAL	
39	<i>Aanbidding door de koningen (drieluik)</i>	Meester van de Antwerpse aanbidding	208-210	Susan Farnell	2004-2005
40	<i>Heilige Maria Magdalena</i>	Quinten Massijs	243	Susan Farnell	2004-2005
41	<i>Luitspeelster</i>	Gerard ter Borch II	349	Gwen Borms	
42	<i>Vissersvrouw</i>	Constant Permeke	2179	Marie Postec	

EXTERN

43	<i>Stephanus Geraerds, schepen in Haarlem</i>	Frans Hals	674	Kees Schreuder, SRAL	
----	---	------------	-----	----------------------	--

2005

INTERN

44	<i>Heilige Christophorus</i>	Quinten Massijs	29	Griet Steyaert	
45	<i>De dauphin Frans, zoon van Frans I</i>	Jean Clouet	33	Marie Postec	Particuliere sponsor
46	<i>De Zeven Sacramenten</i>	Rogier van der Weyden	393-395	Griet Steyaert	2005-2009 Fonds Baillet Latour
47	<i>Madonna met twee schenkers</i>	Anoniem, toegeschreven aan Hubert van Eyck	517-518	Gwen Borms	2005-2006
48	<i>De verloren zoon</i>	Peter Paul Rubens	781	Susan Farnell	2005-2007
49	<i>Een kunstkamer</i>	Frans Francken II	816	Anne Christensen-Haack	2005-2006
50	<i>De intrige</i>	James Ensor	1856	Marie Postec	2005-2007

EXTERN

51	<i>Philippe de Croy</i>	Rogier van der Weyden	254	Cathy Metzger, National Gallery Washington	2005-2006
----	-------------------------	-----------------------	-----	---	-----------

2006

52	<i>Interieur van de Nieuwe Kerk in Delft</i>	Richard Brakenburgh	197	Carmen Lenoir
53	<i>Portret van een vrouw</i>	Conrad Faber von Kreuznach	560	Marie Postec
54	<i>Landschap met jonge Tobias en engel</i>	Dennis van Alsloot en Hendrik de Clerck	865	Marie Postec
55	<i>Zijn portret</i>	Evert Jan Boks	1305	Françoise Rosier

2007

56	<i>Interieur van de Nieuwe Kerk in Delft</i>	Richard Brakenburgh	196	Célia Lacaille	
57	<i>IJsvermaak</i>	Sebastiaan Vrancx	613	Eva van Zuien	
58	<i>Vruchten en wijnglas</i>	Willem van Aelst	729	Françoise Rosier en Cécile de Boulard	Particuliere sponsor

2008

59	<i>Calvarie</i>	Antonello de Messina	4	Susan Farnell	2008-2011	Azienda Speciale pala Expo Roma
60	<i>Landschap</i>	Jacob van Ruisdael	320	Barbara Schoonhoven	2008-2009	
61	<i>Johannes de Doper predikt voor het volk</i>	Hendrik van Balen I	365	Marie Postec en Cécile de Boulard in de Kathedraal van Antwerpen	2008-2009	
62	<i>Portret van een familie in een kunstkamer</i>	Frans Francken II	669	Gwen Borms	2008-2009	
63	<i>De predikant Eleazar Swalmius</i>	Rembrandt van Rijn	705	Marie Postec	2008-2009	
64	<i>Madonna en de kleine Johannes de Doper</i>	Kopie naar Alessandro Allori	896	Masayuki Hinou		
65	<i>Maskertoneel</i>	James Ensor	1855	Marie Postec	Particuliere sponsor	

2009

EXTERN

66	<i>Portret van een man</i>	Jan Gossaert	263	Karen Thomas, Metropolitan Museum of Art, New York	2009-2010	Metropolitan Museum of Art, New York
67	<i>Stephanus Geraerds, schepen in Haarlem</i>	Frans Hals	674	Kees Schreuder, SRAL		

2010

68	<i>De vermenigvuldiging van de broden en de vissen</i>	Ambrosius Francken	135	Cathérine van Herck en Marie Postec	2010-2011	
69	<i>Zittende Victorie die de lauwerkrans werpt, sculptuur</i>	Christian Daniel Rauch	1539	Masterstudente Aurélie Isebaert (Artesis Hogeschool Antwerpen) o.l.v. Carolien van der Star	2010-2011	

2011

70	<i>Portret van Saskia van Uylenburgh</i>	Abraham van Dijck	293	Bascha Stabik, SRAL	2011-2013	Dordrechts Museum
71	<i>De rede van Antwerpen</i>	Robert Mols	1108	Gwen Borms, Lizet Klaassen, Ineke Labarque, Jill Keppens, Ellen Keppens, Giovanna Tama, Céline Talon, Lies Vanbiervliet, Benjamin Hebel, Sven Van Dorst, AnneliesTop, Sara Vandenbussche		
72	<i>Zigeunerin</i>	Viktor Lagaye	1191	Carolien Heineman		
73	<i>Twee vrouwen met de Heilige Sebastianus van Rome</i>	Paul Joosten	3338			

2012

INTERN

74	<i>Heilige familie met de papegaai</i>	Peter Paul Rubens	312	Eva van Zuien	2012-2014	Fonds Baillet Latour
75	<i>Zoals de ouden zongen piepen de jongen</i>	Jacques Jordaens	677	Jill en Ellen Keppens	2012-2014	

76	<i>Portret van een familie</i>	M.J. van Mierevelt en J.W. Delff, nieuwe toeschrijving aan: Jan Daemen Cool	986	Gwen Borms	2012-2015	
77	<i>De rede van Antwerpen</i>	Robert Mols	1108	restauratie scheur door Gwen Borms en Lies Vanbiervliet in samenwerking met Jos van Och (SRAL)		
78	<i>De verbazing van het masker Wouse</i>	James Ensor	2042	Laure Mortiaux	2012-2013	
EXTERN						
79	<i>De Dam in Amsterdam</i>	Gerrit Berckhyde	11	C.M. O'Connel, Indianapolis Museum of Art	2012-2013	Indianapolis Museum of Art
80	<i>Portret van een man</i>	Maarten van Heemskerck	564	L. Wtikowski, Indianapolis Museum of Art		Indianapolis Museum of Art
81	<i>Portret van een man</i>	Antoon van Dyck	708	M. Cushman, Worcester Art Museum		Worcester Art Museum
2013						
82	<i>Man van Smarten</i>	Albrecht Bouts	250	Lies Vanbiervliet	2013-2014	
83	<i>Een Hollands ontbijt</i>	Floris van Schooten	836	Céline Talon		Nasjonalmuseet Oslo
84	<i>De val van de opstandige engelen</i>	James Ensor	2176	Laure Mortiaux		Fonds Baillet Latour
2014						
INTERN						
85	<i>Epitaaf van Nicolaas Rockox en zijn echtgenote Adriana Perez</i>	Peter Paul Rubens	307-311	Eva van Zuien	2014-2016	Fonds Baillet Latour
86	<i>Brand van Troje</i>	Peter Schoubroeck	989	Peter van de Moortel, stage		
87	<i>Patrijzenjacht</i>	Paul de Vos	993	Carlota Barbosa, stage	2014-2015	
88	<i>Daken te Oostende</i>	James Ensor	2706	Laure Mortiaux		Kunstmuseum Basel, Museum Ordrupgaard

EXTERN

89	<i>Triptiek van Pompeius Occo en zijn vrouw Gerbrich Claesdr</i>	Jacob Cornelisz. van Oostsanen	523-525 bis	Céline Talon, Amsterdam Museum		Amsterdam Museum
-----------	--	--------------------------------	-------------	--------------------------------	--	------------------

2015**INTERN**

90	<i>Bloemen en insecten</i>	Jan Davidsz de Heem	54	Masayuki Hinoue		
91	<i>Bloemen en insecten</i>	Jan Davidsz de Heem		Masayuki Hinoue		Privé-eigenaar Marnix Neerman
92	<i>Portret van een vrouw</i>	Carel de Moor II	58	Céline Talon		
93	<i>Scaldis en Antverpia</i>	Abraham Janssens	212	Lies Vanbiervliet	2015–2019	
94	<i>Muntbogen</i>	Peter Paul Rubens	316– 317	Jill en Ellen Keppens	2015-2016	
95	<i>Leander, stervend op de oever van de Hellespont, sculptuur</i>	Joris Geefs	1066	Nicolas Verhulst	2015-2016	
96	<i>Judith</i>	Jan Metsijs	5076	Gwen Borms	2015–2021	Fonds Baillet Latour

EXTERN

97	<i>Maria, Sint-Jan en 3 vrouwen</i>	Gerard David	179	The Getty conservation institute, Los Angeles	2015-2016	The Getty conservation institute, Los Angeles
98	<i>Pilatus en de Joden op Golgotha</i>	Gerard David	180	The Getty conservation institute, Los Angeles	2015-2016	The Getty conservation institute, Los Angeles
99	<i>Meisje als jageres</i>	Ceser Van Everdingen	382	Caroline van der Elst, privé- atelier Hilversum		Museum Alkmaar
100	<i>Adam en Eva uit het paradijs verjaagd</i>	James Ensor	2072	Karen Bonne in The Getty conservation institute, Los Angeles		The Getty conservation institute, Los Angeles
101	<i>Zondag</i>	Gustave De Smet	2931	Rijksmuseum Twenthe-Nederland		Rijksmuseum Twenthe, Nederland

102	<i>Thomas Gerritzn Doesburch en Claesje Hendricksdr Roeclaes met hun dochters</i>	Anonieme Meester, toegeschreven aan: Pieter Pourbus	5034	Kathrin Kirsch, privé-atelier Amsterdam		Amsterdam Museum
-----	---	---	------	---	--	------------------

2016

INTERN

103	<i>Hagar en Ismaël door Abraham weggezonden</i>	Pièrre Joseph Verhaghen	491	Masayuki Hinoue	2016-2018	Fonds Baillet Latour
104	<i>Jan van der Voort en zijn zuster Catharina</i>	Ferdinand Bol	812	Jill en Ellen Keppens		Nationale Loterij & Stichting die anoniem wenst te blijven
105	<i>Allegorie van de onvoorzichtigheid</i>	Joachim Beuckelaer	858	Céline Talon	2016-2018	Fonds Baillet Latour
106	<i>Terugkeer van de arbeid bij zonsondergang</i>	Henri Evenepoel	2796	Eva Verhaeven		Fonds Baillet Latour

EXTERN

107	<i>Venus Frigida</i>	Peter Paul Rubens	709	Ida Slama, Kunsthistorisches Museum Wenen		Kunsthistorisches Museum Wenen
-----	----------------------	-------------------	-----	---	--	--------------------------------

2017

INTERN

108	<i>Abraham Grapheus</i>	Cornelis de Vos	104	Claire Toussat		Mauritshuis
109	<i>De burgers van Antwerpen brengen de monstrans en de gewijde vaten die ze verstoep hadden voor Tanchelm naar de heilige Norbertus van Magdeburg</i>	Cornelis de Vos	107	Claire Toussat	2017-2018	Fonds Baillet Latour
110	<i>Portret van een man</i>	Michiel Sittow	537	Sara Mateu		National Gallery Washington
111	<i>Een goudweger met zijn vrouw</i>	Marinus van Reymerswale	567	Titania Hess	2017-2018	AGB MAC (Mechelen)
112	<i>Landschap met hertenjacht</i>	Alexander Keirinckx	902	Joanna Sitnik		
113	<i>De dans der bruid</i>	Pieter Bruegel I	973	Marie Postec	2017-2018	Fonds Baillet Latour

114	<i>Heilige Hiëronymus van Bethlehem</i>	Marinus van Reymerswale	990	Eva van Zuien	2017-2018	Nationale Loterij
115	<i>Portret van een vrouw</i>	Jan van Scorel	995	Katia Royer		
116	<i>Burgersalon</i>	James Ensor	2735	Eva Verhaeven	2017-2018	Nationale Loterij
117	<i>Ontwerp voor brugbeeld van Esslingen, sculptuur</i>	Bernard Heiliger	2865			
118	<i>Gesprek met de tijd, sculptuur</i>	Pietro Consagra	2885	Voor tentoonstelling RECALL SCULPTURE: vooronderzoek van alle 41 werken, methodiek, intentie kunstenaar, archief KMSKA, kunstenaarsarchieven + opvolging 6 specifieke restauraties intern uitgevoerd		
119	<i>Ommaggio al Cosmonauto, sculptuur</i>	Arnaldo Pomodoro	2981			
120	<i>Grote gewonde, sculptuur</i>	Francesco Somaini	2940			
121	<i>Aggregaat in wording 2 en 5, sculptuur</i>	Giacomo Benevelli	3009			
122	<i>Heilige Sebastianus van Rome, sculptuur</i>	Joseph Jaeckel	2803			
EXTERN						
123	<i>Simson beledigd door de Philistijnen</i>	Jan Steen	338	o.a. Sabrina Meloni, Mauritshuis		Mauritshuis
124	<i>24x23x22.....x1, sculptuur</i>	Bert De Leeuw	3134	Metafose		

2018

INTERN

125	<i>Pierson la Hues, trommelaar en bode van de gilde van de oude handboog</i>	Gillis Coignet I	35	Masayuki Hinoue	2018-2019	Fonds Baillet Latour
126	<i>Epitaaf van Jan Michiels en zijn vrouw Maria Maes</i>	Peter Paul Rubens	300-307	Eva van Zuien, Jill en Ellen Keppens	2018-2019	Fine Arts Museums of San Francisco
127	<i>Portret van een kamprechter</i>	Rogier van der Weyden	539	Claire Toussat	2018-2019	Nationale Loterij en Ackermans & Van Haaren
128	<i>Oude vrouw</i>	Jacob Backer	628	Carlota Barbosa	2018-2019	Fonds Baillet Latour
129	<i>Minerva treft tweedracht</i>	Peter Paul Rubens	802	Titania Hess	2018-2019	

130	<i>De leden van de Mechelse gilde van de grote kruisboog</i>	Meester van de Mechelse Sint-Jorisgilde	818	Céline Talon	2018-2019	Nationale loterij
131	<i>De dood is fel en snel</i>	Joos van Craesbeeck	850	Mihhail Stashsko, stage		
132	<i>De hennentaster</i>	Pieter Aertsen	863	Sara Mateu		Nationale loterij
133	<i>Mary Tudor</i>	Hans Ewouts	954	Carlota Barbosa		Gesponsord door privésponsor
134	<i>WJ Herreyns</i> , sculptuur	J.A. van der Ven	1149	Petracon		Fonds Baillet Latour
135	<i>Diana</i> , sculptuur	Josuë Dupon	1263	Nicky Vergouwen en Cleo Cafmeyer	2018-2019	Fonds Baillet Latour
136	<i>Amazone in gevecht met een panter</i> , sculptuur	Eduard Kiss	1529	RARO	2018-2019	Fonds Baillet Latour
137	<i>Zittende Victorie</i> , sculptuur	Christian Daniel Rauch	1539	Petracon		Fonds Baillet Latour
138	<i>Rose Beuret</i> , sculptuur	Auguste Rodin	1967	Elisabeth Am Zehnhoff en Cleo Cafmeyer	2018-2019	Fonds Baillet Latour
139	<i>Vliegende man</i>	Karel Appel	2897	Titania Hess		Fonds Baillet Latour
140	<i>Terugkeer van de mijn</i>	Constatin Meunier	2698	Lene Smedts	2018-2019	Fonds Baillet Latour
141	<i>Spirale</i> , sculptuur	Uecker	3068	Lene Smedts		
142	<i>Marat Spiraal</i> , sculptuur	Gio Pomodoro	3125	Lapis Arte		Schadedossier
143	<i>Cupido en Psyche</i>	Jacques Jordaens	5023	Jill en Ellen Keppens		Fonds Baillet Latour
	EXTERN					
144	<i>Bezoek aan het graf van P.P. Rubens in de St. – Jacobskerk</i>	Philippe-Jacques van Brée	IB18.001	Hilde en Brian Richardsson		Koning Boudewijn Stichting
145	Basreliëfs en sculpturen op de gevel	<i>diverse kunstenaars</i>		Ruben Willaert in onderaanneming van Artes Woudenberg voor Karel Breda architectenbureau, in het kader van de gevelrestauratie	2018-2019	
146	<i>Triomf van de Schone Kunsten</i> , gevelbeelden	Thomas Vincotte	8040-8041	Metafose in onderaanneming van Artes Woudenberg voor Karel Breda architectenbureau, in het kader van de gevelrestauratie	2018-2020	

2019

INTERN

147	<i>Heilige Georgius</i>	Gilles Coignet	36	Claire Toussat	2019-2020	Fonds Baillet Latour
148	<i>Caritas</i>	Lucas Cranach I	43	Titania Hess	2019-2020	Fonds Baillet Latour
149	<i>Scaldis en Antverpia</i>	Abraham Janssens	212	Lies Vanbiervliet	2019-2021	
150	<i>Kaartspelers en brassers</i>	Adriaen Brouwer	642	Pauline Nitot, stage		
151	<i>Ziekenverpleegster</i>	Jacob Vrel	790	Kaat Sneider	2019-2020	Mauritshuis
152	<i>Scaldis, sculptuur</i>	Jan Frans van Geel	944	RARO		Nationale Loterij
153	<i>Domenica, sculptuur</i>	Paul de Vigne	1056	Lapis Arte		Fonds Baillet Latour
154	<i>Maneschijn in de winter</i>	Louis Douzette	1059	Jantine Maessen den Brok		
155	<i>De schilder Willem Jacob Herreyns</i>	Jan Antonie Van Den Ven	1149			Fonds Baillet Latour
156	<i>De oestereetster</i>	James Ensor	2073	Lene Smedts	2019-2020	Fonds Baillet Latour
157	<i>De wasvrouw</i>	Henry Van de Velde	2594	Beatriz Lorente	2019-2020	Thomas Rabe
158	<i>Louise in de rouw</i>	Henri van Evenepoel	2813	Lene Smedts	2019-2020	Mogelijk gemaakt dankzij Legaat Vander Linden
159	<i>De compositie (op glas)</i>	Jozef Peeters	3194	Carola Van Den Wijngaert		
160	<i>De Groentemarkt</i>	Joachim Beuckelaer	5045	Eva Van Zuien	2019-2020	Nationale Loterij
161	<i>Venus en Cupido, sculptuur</i>	Michiel van der Voort	5029	Lapis Arte	2019-2020	Nationale Loterij
162	<i>De rokers</i>	Adriaen Brouwer	5043	Pauline Nitot, stage		
163	<i>De aanbedding door de herders</i>	Jacques Jordaens	5101	Jantine Maessen den Brok		Nationale Loterij

EXTERN

164	<i>Christus wordt aan het kruis genageld</i>	Gerard David	179-180	The Getty Institute, Los Angeles (VS)	
165	<i>Maximiliaan II Emmanuel, keurvorst van Beieren, landvoogd van de Spaanse Nederlanden (1694), sculptuur</i>	Willem Kerricx	678	KIK/IRPA	Fonds Baillet Latour
166	<i>Luis de Benavides Carillo, Markies van Caracena, sculptuur</i>	Artus Quellinus I	701	KIK/IRPA	Fonds Baillet Latour
167	<i>Juan Domingo de Zuniga y Fonseca, graaf Monterey, Landvoogd van de Spaanse Nederlanden, sculptuur</i>	Lodewijk Willemsens	753	KIK/IRPA	Fonds Baillet Latour
168	<i>Filips V, Koning van Spanje, 1700, sculptuur</i>	Jan Pieter Bourscheit I	730		Fonds Baillet Latour
169	<i>Mantorso</i>	Arthur Dupon	2586	Metafose	2019-2020

2020

INTERN

170	<i>Verzoeking van de Heilige Antonius de Grote van Egypte</i>	Maarten de Vos	103	Jill en Ellen Keppens, Jantine Maessen-DenBrok	2020-2021	Kabinet Minister President Jan Jambon
171	<i>Val van de opstandige engelen</i>	Frans Floris	112	Claire Toussat en Eva van Zuien	2020-2021	Kabinet Minister President Jan Jambon
172	<i>Toren van Babel</i>	Thomas Verhaecht en Jan Breughel I	947	Masayuki Hinoue	2020-2021	Nationale Loterij
173	<i>Slachterijstal</i>	Jan Stroobaerts	1805	Jantine Maessen-Den Brok	2020	
174	<i>Snelheid</i>	Jules Schmalzigaug	2099	Titania Hess	2020-2021	Nationale Loterij
175	<i>Rhytmus van Lichtgolven + straat + zon + menigte</i>	Jules Schmalzigaug	2100	Titania Hess	2020-2021	Reynaers Aluminium
176	<i>Bewening van Christus</i>	Josse Lieferinxe	5037	Céline Talon	2020-2021	Ackermans en van Haaren
177	<i>Cimon en Pero, sculptuur</i>	Jerôme Duquesnoy II	703	Cleo Cafmeyer	2020	
178	<i>Aeneas draagt zijn vader Anchises weg uit het brandende Troje, sculptuur</i>	Artus Quellinus I	5126	Cleo Cafmeyer	2020	

EXTERN

179	<i>Verzoeking van de Heilige Antonius de Grote van Egypte</i>	kopie naar Hiëronymus Bosch	25	Museum of Fine Arts, Budapest	2020-2021	
180	<i>Heilige Drievuldigheid</i>	Peter Paul Rubens	314	The Getty Conservation Institute, LA	2020-2021	
181	<i>Jan-Gaspard Gevartius</i>	Peter Paul Rubens	706	The Getty Conservation Institute, LA	2020-2021	
182	<i>Vaas met basreliëf</i> , sculptuur	Johann Friedrich Drake	1516	Metafose		Ackermans en van Haaren

2021**INTERN**

183	<i>De afkondiging van de Vrede van Münster op de Grote Markt</i>	Maximilaan Pauwels	234	Kaat Sneiders	2021-2022	Anoniem fonds
184	<i>Altaarstuk van het Schrijnwerkersambacht</i>	Quinten Massijs Restaurator:	245-249	inv. 248-249 + inv. 245: Céline Talon, Titania Hess, Claire Toussat inv. 246-247: Masayuki Hinoue, Paula Aleixandre, Diana De Man	2021-	Kabinet Minister President Jan Jambon De Vrienden van het KMSKA
185	<i>Het oordeel van Salomo</i>	Frans Floris	663	Paula Aleixandre	2021	Fonds Léon Courtin-Marcelle Bouché
186	<i>Legende van de Heilige Christophorus</i>	Anoniem	849	Beatriz Lorente	2021	Nationale Loterij
187	<i>Stilleven</i>	Frans Snijders	907	Kathleen Froyen	2021-2022	Nationale Loterij
188	<i>Banket van de goden</i>	Frans Floris	956	Laetitia Golenvaux	2021	Fonds Léon Courtin-Marcelle Bouché
189	<i>Kroegtafereel</i>	Adriaan van Ostade	959	Maria Rita Agnello	2021	
190	<i>Zittend naakt</i>	Amadeo Modigliani	2060	Lene Smedts	2021	Nakanoshima Museum of Art, Osaka
191	<i>Roze strikken</i>	Paul Delvaux	2850	Beatriz Lorente en Paula Aleixandre	2021	Vrienden van het KMSKA
192	<i>Poëzie</i> , sculptuur	Jan Frans Deckers	1039	Remmen bv	2021	

193	<i>Gier</i> , sculptuur	Josuë Dupon	1311	Remmen bv	2021
194	<i>Buildrager</i> , sculptuur	Constantin Emile Meunier	1320	Remmen bv	2021
195	<i>Transition</i> , sculptuur	Jean Paul Laenen	2073	Lene Smedts	2021-2022
196	<i>De wekroep</i> , sculptuur	Karel Aubroeck	2440	Remmen bv	2021
	EXTERN				
197	<i>De kus</i> , sculptuur	Louis Mascré	1371	Metafose	2021
198	<i>Hulde aan Van Dijck</i> , sculptuur	Léon Mignon	1414	Metafose	2021
199	<i>Danaïden</i> , sculptuur	Marin Jacques	1605	Metafose	2021
200	<i>De eenzame</i> , sculptuur	Henri Boncquet	2063	Metafose	2021
201	<i>1/24 x 23 x 22 ... x 1</i> , sculptuur	Bert De Leeuw	3134	Metafose	2021

2001-2017

202	<i>God de vader met zingende en musicerende engelen</i>	Hans Memling	778-780	Régine Wittermann, Ineke Labarque, Lizet Klaassen, Marie Postec en Jean-Albert Glatigny	2001-2017	Interbuild, Vrienden van het KMSKA & Fonds Baillet Latour
------------	---	--------------	---------	---	-----------	---